JYX JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Ylikotila, Anna-Kaisa

Title: Kielikysymyksiä ja urkintaa : Sortavalan seminaari venäläistämistoimien kohteena

Year: 2023

Version: Published version

Copyright: © Anna-Kaisa Ylikotila

Rights: CC BY 4.0

Rights url: https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

Please cite the original version:

Ylikotila, A.-K. (2023). Kielikysymyksiä ja urkintaa : Sortavalan seminaari venäläistämistoimien kohteena. J@rgonia, 21(41), 81-112. http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-202306284168

J@RGONIA
ISSN 1459-305X
Julkaisija: Historian ja etnologian laitoksen tutkijat ry
© Anna-Kaisa Ylikotila

41/2023 http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-202306284168

Kielikysymyksiä ja urkintaa – Sortavalan seminaari venäläistämistoimien kohteena

Anna-Kaisa Ylikotila

Artikkelissa tarkastellaan Sortavalan seminaarin toimintaan Suomen ollessa venäläisen vallan alla vuosina 1880–1917. Erityisesti työssä keskitytään venäläistämiskausien aikaan eli vuosiin 1899–1905 ja 1908–1917 ja siihen, miten ne vaikuttivat seminaarin toimintaan. Artikkeli selvittää, oliko Venäjän luomaa uhkaa havaittavissa Sortavalan seminaarin arjessa ja missä määrin se käytännössä näkyi. Tähän etsitään vastausta kysymällä, kuinka usein Venäjään liittyviä asioita käsiteltiin opettajakokouksissa ja kärjistyivätkö mahdolliset ongelmat nimenomaan venäläistämiskausien aikaan. Lisäksi selvitetään, miten Venäjän mahdolliseen uhkaan käytännössä suhtauduttiin seminaarin opettajien ja oppilaiden keskuudessa. Lähteinä käytetään Sortavalan seminaarin alkuperäisaineistoa, joka on kerätty käyttäen seminaarin opettajakunnan pöytäkirjoja sekä seminaarin matrikkeleita. Lisäksi täydentävänä aineistona hyödynnetään viranomaislähteitä kuten kenraalikuvernöörin asiakirjoja niiden käsitellessä Sortavalan seminaariin liittyviä asioita. Menetelmällisesti tutkimuksessa käytetään teemoittelua, jonka avulla aineisto on jäsennelty ja jonka pohjalta siitä on muodostettu aihekokonaisuuksia. Aineiston pohjalta muodostetut teemat ohjaavat artikkelin rakennetta eli yksi teema muodostaa aina tietyn alaluvun. Työn teoreettisessa keskiössä on nationalismi, jolla tarkoitetaan suomalaissivistyneistön kansallisromanttista käsitystä isänmaahan identifioitumisesta. Nationalistinen käsitys isänmaasta ohjasi myös koulutuksen arvomaailmaa 1800-luvulta lähtien. Artikkelissa osoitetaan, kuinka merkittävästi venäläistämiskaudet vaikuttivat Sortavalan seminaariin sekä toisaalta sen, kuinka seminaarissa pyrittiin erilaisin keinoin torjumaan venäläistämistoimet.

Avainsanat: Suomen historia, poliittinen historia, koulutuksen historia, opettajankoulutus, venäläistämiskaudet, Suomen itsenäistyminen, nationalismi, geopolitiikka

Keywords: Finnish history, political history, history of education, teacher education, russification, Finnish declaration of independence, nationalism, geopolitics

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Johdanto

Suomalaisen kansakoululaitoksen rakentaminen nähtiin 1860-luvulla kansallisena ponnistuksena, jossa kansaa sivistämällä saatiin isänmaalle uskollisia kansalaisia. Käsitys kansan kouluttamisen merkityksestä kumpusi erityisesti fennomaanien kuten J.L. Runebergin tai J.V. Snellmanin ajattelusta. Koulutettu kansa osaisi tehdä päätöksensä ja valintansa kansakunnan paras tulevaisuus mielessään, mikä tuki ajan kansallisromanttisen ajattelun päämäärää luoda sivistynyt kansakunta. Toisaalta taustalla oli myös käytännöllisempiä syitä, kuten kasvavan teollisuuden tarve saada palvelukseensa koulutetumpaa väkeä. Ajatus koulutuksen tärkeydestä ei vielä tässä vaiheessa kuitenkaan yhdistänyt suomalaista kansaa, vaan sitä vastaan esitettiin toisinaan kiivaitakin puheenvuoroja. (Halila 1963, 27; Lindström 2001, 44–48; Kaarninen 1995, 22–24; Isosaari 1964, 13–14.)

Varsinainen kansansivistämistehtävä uskottiin uudelle ammattikunnalle eli opettajille. Opettajien tehtävä oli kouluttaa kansakuntaansa rakastavia ja palvelevia kansalaisia, joten samoihin päämääriin tähtäsivät myös kansakouluopettajia kouluttavat seminaarit. Suomalaisten kasvava kansallismielisyys tulkittiin keisarillisen Venäjän virkamiesten keskuudessa niin, että sivistämispyrkimysten lopullisena päämääränä oli Suomen itsenäisyys ja sitä kautta irtautuminen Venäjästä. Tultaessa kohti 1800-luvun loppua yhä relevantimmaksi kysymykseksi suomalaisen sivistyneistön keskuudessa nousi, vallitsiko Suomen ja Venäjän välillä enää missään määrin yhtäläistä käsitystä Suomen parhaasta. (Rantala 2006; Rantala 2010; Ahonen & Rantala 2001.)

Venäläistämiskaudet olivat konkreettinen kamppailu suomalaisen kansallisen kulttuurin ja identiteetin säilyttämisen puolesta. Karjalaiset joutuivat tämän kamppailun keskiöön. Suomessa karjalaiset olivat uskonnollinen, venäläistaustainen vähemmistö, ja nimenomaan uskonnon, kielen ja kulttuurin vanhan venäläisen perimän vuoksi pidettiin tarpeellisena erityisesti karjalaisen kansanosan sivistämistä. Sortavalan sijainti Karjalassa toi monella tapaa nämä ongelmat ilmi. Erityisesti koulutukseen liittyen suomalaiset joutuivat käymään ankaran taistelun venäläistämispaineita vastaan. (Hämynen 1993, 207.)

Lähtökohtaisesti näennäisen pienet asiat loivat eripuraa suomalaisten ja venäläisten virkamiesten välille. Kiistat kulminoituivat koululaitoksen arjessa räjähdysherkästi, ja tässä artikkelissa tarkastellaan noita konfliktitilanteita Sortavalan seminaarin kontekstissa. Sortavalan seminaarilla oli ja on yhä merkitystä Suomen historiassa niin koulutuksellisesti, kulttuurisesti kuin poliittisestikin.

Venäläistämiskausien merkitys (1899–1905 ja 1908–1917) sekä suomalaiselle yhteiskunnalle että kulttuurille on tunnistettu aiemmassa historiantutkimuksessa (Maijala 2017; Tommila 1999; Vares 1987; Vares 2000; Nygård 1987). Myös politiikan merkitys koulutukselle on huomioitu niin suomalaisessa kuin pohjoismaisessa historiantutkimuksessakin perusteellisesti, vaikka myös aukkoja aihepiiriin on jäänyt (Boli 1989, 11–13; Englund 1986, 49–50; Florin 1987, 17–19; Mellberg 1996, 26–27; Buchardt, Markkola & Valtonen 2013, 8–10; Holmén 2018; Rinne 1986; Nurmi 1995; Simola 1995; Ojakangas 1997; Rantala 1997; Rantala 2010).

Vuonna 1880 perustettuun Sortavalan seminaariin kiteytyvät monella tapaa ne samat kysymykset, jotka liittyvät suomalaisen kulttuurin ja identiteetin säilyttämiseen Venäjän Suomeen kohdistaman paineen alla. Ongelmat korostuivat varsinkin, kun Venäjä aloitti yhdenmukaistamistoimet Karjalassa muuta Suomea aikaisemmin, missä ne myös kohdistuivat useampiin aloihin kuin muualla Suomessa. Toisaalta Sortavalan seminaarilla oli huomattava konkreettinen alueellinen vaikutus siksi, että se mahdollisti Laatokan Karjalan taloudellisen ja kulttuurisen nousun 1800-luvun lopulla (Halila 1980, 14; Kemppinen 1969, 275–276; Karttunen 1932, 341–342; Sihvo 1973). Sortavalan seminaaria on tarkasteltu aiemmin erityisesti muistitutkimuksellisesta näkökulmasta tai keskittyen yksittäisiin seminaarissa toimineisiin henkilöihin, erityisesti joko seminaarin opettajiin tai johtajiin (Härkönen, Pankakoski & Seppä 1940; Lahti 1930; Merikoski 1919; Merikoski 1940; Halila 1980; Isosaari 1980; Isosaari 1989). Kriittisempi tutkimuksellinen näkökulma kyseisestä seminaarista tai sen poliittisesta merkityksestä on jäänyt vähäiseksi, vaikka Sortavalan seminaarin toimintaan vaikutti olennaisesti sen sijainti lähellä Venäjän rajaa (Nurmi 1995; Kemppinen 1969; Isosaari 1989; Härkönen, Pankakoski & Seppä 1940; Roitto, Karonen & Ojala 2018, 114–115). Jatkosodan jälkeen vuonna 1944 seminaari jäi Venäjän puolelle rajaa, jolloin se lopetti toimintansa (Valtonen 2009, 171–174; Härkönen 1982, 1–3; Isosaari 1989, 9–10). Karjalan sijainti osoittautui geopoliittisesti monella tavalla problemaattiseksi.

Artikkeli selvittää, miten Suomen ja Venäjän väliset jännitteet näkyivät Sortavalan seminaarin arjessa vuosina 1880–1917, jolloin Suomen suuriruhtinaskunta oli yhä osa Venäjää. Tähän päämäärään pyritään vastaamalla kysymykseen, missä määrin venäläiset viranomaiset tai Venäjän luoma uhka näkyivät seminaarin arjessa sen omien aineistojen kautta. Lisäksi analyysissa tarkastellaan, kärjistyivätkö ongelmat seminaarissa varsinaisten venäläistämiskausien aikaan eli vuosina 1899–1905 ja 1908–14 (venäläistämiskausien rajauksesta esim. Jussila, Hentilä & Nevankivi 2014; Tommila 1999; Vares 1987; Vares 2000; Seitkari 1968). Toinen artikkelin kysymys on, miten Venäjän mahdolliseen uhkaan suhtauduttiin seminaarissa. Erityisen kiinnostava näkökulma tähän liittyen on, johtiko venäläisten viranomaisten painostus konkreettiseen toimintaan seminaarissa ja missä määrin tähän toimintaan liittyi nationaliseksi miellettyjä ulottuvuuksia. Lisäksi analyysissa havainnoidaan seminaarissa vallinnutta nationalismikäsitystä eli millaisena isänmaallisena pidetty toiminta seminaarissa näyttäytyi: oliko se lähinnä retoriikkaa vai konkretisoituiko se myös käytännön toiminnaksi.

Aiemmassa tutkimuksessa on tunnistettu, että nationalismi on ollut osa Sortavalan seminaarin arvomaailmaa jo hyvin varhaisista vaiheista lähtien, mikä on myös yksi tämän tutkimuksen lähtökohdista (Halila 1980; Isosaari 1980; Hämynen 1995; Karttunen 1932; Merikoski 1940; Sihvo 1973). Artikkeli tuo uutta tietoa paitsi koulutuksen historian myös poliittisen historian kentälle. Nykyisen maailmantilanteen johdosta venäläisten harjoittaessa ekspansiivista politiikkaa on historiallisia venäläistämiskausia syytä tarkastella jälleen uudesta näkökulmasta, ja koulutuksen historia tarjoaa tähän erinomaisen työkalun. Venäläisviranomaiset pyrkivät ohjailemaan Sortavalan seminaarin toimintaa samalla, kun seminaarin sisällä opettajat ja oppilaat pyrkivät säilyttämään omaa toimintavaltaansa mahdollisimman paljon. Mikrotasolla Sortavalassa käytiin hyvin samankaltaista kamppailua oman aseman

puolesta kuin mitä Suomi kävi läpi Venäjän kanssa. Sortavala tarjoaa erinomaisen läpileikkauksen siitä, miten Suomen ja Venäjän väliset jännitteet realisoituivat itärajan läheisyyteen perustetussa opettajankoulutuslaitoksessa.

Artikkelin ensimmäinen käsittelyluku keskittyy seminaarin perustamiseen ja ensimmäisiin vuosiin, jossa tarkastellaan, miten keisarivalta ja venäläisviranomaiset näkyivät seminaarin arjessa. Toisessa käsittelyluvussa tarkastellaan niin sanottua kielikysymystä eli sitä, mitkä olivat suomen ja venäjän kielen keskinäiset roolit seminaariopetuksessa ja miten ne muuttuivat tutkimusajanjakson aikana. Kolmas käsittelyluku tarkastelee erityisesti seminaarin opettajien sekä oppilaiden asemaa ensimmäisen venäläistämiskauden aikaan. Neljäs luku puolestaan käsittelee sitä, miten siirtymä ensimmäisestä venäläistämiskaudesta toiseen vaikutti Sortavalan seminaarissa. Viides luku on yhteenveto-osio, jossa esitellään työn tärkeimmät tulokset sekä mahdollisuudet jatkotutkimukselle.

Teoreettinen viitekehys

Työn teoreettisessa keskiössä on olennaisesti *nationalismi*. Artikkelissa nationalismilla tarkoitetaan kansallisromanttista käsitystä isänmaasta ja kansallisuudesta, joka leimasi suomalaissivistyneistön ja koulutuksen arvomaailmaa aina 1800-luvulta alkaen (Pakkasvirta 2007, 72–73 & 83; Saukkonen 2007, 90–92 & 98–99; Valtonen 2009, 108–110; Roitto, Karonen & Ojala 2018, 117). Romanttinen kansallisuusaate levisi Euroopassa 1800-luvun aikana, ja käsitystä määritti erityisesti ajatus, että tietyllä maantieteellisellä alueella asuvat ihmiset jakoivat yhteisen kielen, uskonnon ja kulttuurin, mikä muodosti luonnollisen kansallisen kokonaisuuden. Tätä kautta korostettiin myös oman kansakunnan ja sen historian merkitystä sekä erityisyyttä.

Nationalismi on poliittinen järjestelmä, joka perustuu isänmaallisuudelle eli omistautumiselle omaa maata kohtaan. Kansakunta nähdään tässä ajattelussa valtion poliittisen järjestäytymisen keskeisenä periaatteena, ja kansakunnalle kuuluu sen myötä kansallinen itsemääräämisoikeus. Ylipäätään nationalistisiin käsityksiin ja ajatuksiin liittyivät vahvat tunnesiteet: oma kansakunta nähtiin pysyvänä jatkumona, joka vastasi kysymyksiin, joihin 1800-luvun uudet aatteet kuten marxismi tai taloudellinen liberalismi eivät kyenneet vastaamaan. Nationalismin merkitys korostui maallistuneessa yhteiskuntakäsityksessä, jossa kirkko oli menettänyt entistä mahtiasemaansa. (Pakkasvirta 2007, 72–73 & 83; Saukkonen 2007, 90–92 & 98–99; Valtonen 2009, 108–110; Hänninen 2023, 16–17). Erityisesti Suomessa nationalismikeskustelua johtivat fennomaanit (suomenmieliset) sekä svekomaanit (ruotsin kielen asemaa ajaneet). Sekä fennomaaneja että svekomaaneja yhdisti kuitenkin käsitys siitä, että kieli- ja kulttuurikysymykset olivat korvaamattomia arvoja, jotka määrittivät kansakunnan kehityksen suunnan (Härkönen 1982, 294–293). Suomessa nationalismi vahvisti käsitystä suomalaisen kansakunnan sivistämisen tarpeesta, jonka kautta pienen Suomen oli mahdollista kohota muun Euroopan tasolle (Koponen & Saarista 2019; Pakkasvirta 2005, 83; Pakkasvirta & Saukkonen 2005, 14–15). Toisaalta on huomioitava, että nationalismi oli ympäri Eurooppaa vaikuttanut ilmiö, ja myös Venäjällä nationalismi oli lyönyt läpi erityisesti slavofiilien keskuudessa, jossa korostettiin slaavien paremmuutta verrattuna muihin kansoihin. Venäläinen nationalismi ilmeni voimakkaasti vähemmistökansalaisuuksiin

kohdistettuina venäläistämispyrkimyksinä. (Merikoski 1940, 142; Hämynen 1995, 10; Härkönen 1982, 288–289.)

Sivistämispyrkimykset olivat olennainen osa Sortavalan seminaarin toimintaa ja osa seminaarin kansallisromanttista ”Kymölän henkeä”, josta on kirjoitettu aiemmissa tutkimuksissa sekä muistelukirjallisuudessa (Halila 1980, 14–16; Merikoski 1940, 44–45). Kalevalasta ja Karjalasta innostunut aatteellis-tyylillinen virtaus eli karelianismi oli laajimmillaan 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa, ja oli merkittävä ilmiö myös ajan kulttuurielämässä. Tapio Hämynen on todennut, että kun 1900-luvun alussa ideologista taistelua Karjalasta käytiin, olivat Suomen puolella tämän rintaman kärjessä valistuksenharjoittajat eli opettajat Sortavalan seminaarista (Hämynen 1995, 33; Hämynen 1993, 17–20). Sortavalan seminaarissa vallitsi käsitys siitä, että oli erityisen tarpeellista juurruttaa suomalainen sivistys myös suomalaisuuden myyttisille alkujuurille Raja-Karjalaan, missä alueen pitkälti lukutaidoton väestö identifioitui ortodoksisen uskonsa puolesta venäläisiin. Nimenomaan uskonnolla on usein ollut olennainen merkitys sekä yksilön että yhteisön identiteetin muodostumisessa sekä sen perinteiden jatkumisessa. Tästä syystä venäläiset pitivätkin karjalaisia osana omaa kieli- ja uskontoperhettään, kun taas suomalaisten keskuudessa pelättiin karjalaisten mukautuvan ennen pitkää osaksi venäläistä kulttuuriperimää. (Hämynen 1995, 37; Isosaari 1989, 12–13; Sihvo & Ruotsalainen 1986, 9.)

Asenteet karjalaisia kohtaan olivat suomalaisten keskuudessa kahtiajakautuneet: yhtäältä heidän kulttuurinsa vahva kytkös venäläiseen kulttuuriperimään nähtiin nimenomaan merkkinä heidän sivistymättömyydestään, ja myös lukutaidottomuus oli alueella yleisempää ortodoksien kuin luterilaisten keskuudessa. Toisaalta Karjala-ideologien keskuudessa karjalaiset nähtiin idealistisesti kalevalaisen muinaissuomalaisen perinteen jatkajina. Karjalaisia pidettiin myös muita suomalaisia taikauskoisempana kansana, minkä vuoksi heitä toisinaan syytettiin jopa pakanallisuudesta, joten karjalaisten sivistyspyrkimykset liittyivät myös taikauskon selättämiseen. Toiminnallaan suomalaiset pyrkivät omasta näkökulmastaan puolustautumaan itäisiä uhkia vastaan sekä puolustamaan vasta muotoutunutta käsitystä suomalaisesta kansasta sekä sen arvoja ja ihanteita, joihin kuului myös uskonnollinen aspekti. Karjalaisten oma kulttuurinen identiteetti oli vaaraksi suomalaisten nationalistien käsityksille yhtenäisestä suomalaisesta kansasta. Sivistämisellä tässä yhteydessä tarkoitettiin ennen kaikkea karjalaisten liittämistä osaksi suomalaista kulttuuri-, uskonto- ja kieliperhettä. (Karttunen 1932, 272–273; Loima 2006, 65 & 67; Hämynen 1993, 204–205 & 273–274; Hämynen 1995, 34 & 40–41; Isosaari 1964, 14–15; Sihvo 1973.)

Artikkelissa analysoidaan, kuinka nationalistinen käsitys ilmeni käytännössä Sortavalan seminaarissa. Nationalismin kaltaisen ideologian kohdalla on huomattava, että se voi ilmetä myös epäsuorin tavoin (Meinander 2018, 32–33; Saukkonen 2007, 94–97; Pakkasvirta 2007, 83–85; Salokorpi 1988, 44–45). ”Karjalaisten sivistämisellä” oli selkeä, nationalistinen tavoite eli Karjalan alueella asuvien sulauttaminen osaksi suomalaista kulttuuri- ja kieliperimää. Työssä yhdistetään paikallistasolla ilmenevä, mikrotason nationalismi laajempaan yhteiskunnalliseen makrotasoon eli siinä pohditaan, kuinka vallitsevat valtiolliset ja maailmanpoliittiset tilanteet mahdollisesti näkyivät seminaarin arjessa (Karonen, Roitto & Ojala 2018, 72–73).

Aineistot ja menetelmät

Lähteinä käytetään Sortavalan seminaarin alkuperäisaineistoa, joka on kerätty seminaarin arkistoista. Erityisesti analyysissa hyödynnetään opettajakunnan pöytäkirjoja sekä seminaarin matrikkeleita. Aineisto kattaa seminaarissa vuosien 1880–1917 aikana syntyneen aineiston sekä vuosina 1930 ja 1940 julkaistut matrikkelit eli oppilasluettelot. Aineistokokonaisuus on kerätty Mikkelin kansallisarkiston toimipisteessä sijaitsevia aineistoja käyttäen. Täydentävänä aineistona on käytetty kenraalikuvernöörien asiakirjoja sekä Viipurin lääninhallituksen asiakirjoja niiden käsitellessä Sortavalan seminaariin liittyviä asioita. Seminaarista oltiin myös toistuvasti yhteydessä kouluhallitukseen, joka oli tutkitun ajan koulutusasioiden merkittävin hallinnollinen toimija.

Aineiston sisältöön vaikuttaa huomattavasti tutkittu ajanjakso sekä kyseisellä aikakaudella vallinneet poliittiset kiistat ja linjanvedot, sillä tutkittu aika oli suomalaisille levotonta ja muutosten täyttämää aikaa. Kiinnostavaa on, että vaikka Sortavalan seminaari muun Suomen tavoin eli jatkuvasti ilmapiiriltään kiristyvässä poliittisessa tilanteessa, ja venäläisviranomaiset pyrkivät tietoisesti venäläistämään Suomea, ei poliittiseen tilanteeseen otettu seminaarin opettajakokouksissa suoranaisesti kantaa eikä aiheesta ainakaan pöytäkirjojen perusteella keskusteltu. On toki mahdollista, että joistain ajankohtaisista tai poliittisista kysymyksistä saatettiin opettajakokouksissa keskustella, mutta näitä keskusteluja ei kirjoitettu osaksi kokouspöytäkirjaa, mikäli keskustelu haluttiin käydä ”pöytäkirjan ulkopuolella”. Tällöin kyseessä oli opettajakunnan ja sen valitseman sihteerin tietoinen valinta jättää keskustelut virallisen agendan ulkopuolelle. Näin ollen seminaarin kokemat haasteet kyseisenä aikana tulevat esille useimmiten ennen kaikkea epäsuorasti, ja linjavedot ovat yleensä pääasiassa reaktioita ja vastauksia aiheisiin, joista seminaarille on lähetetty aloite joko suoraan venäläisviranomaisten taholta tai kouluhallituksesta.

Menetelmällisesti työssä käytetään teemoittelua seminaariaineistojen analysoimiseen. Teemoittelussa aineistosta paikannetaan tutkimuskysymyksen kannalta olennaiset aiheet ja tyypilliset piirteet, joiden perusteella muodostetaan asiakokonaisuudet eli erilaiset teemat. Näin on mahdollista vertailla eri teemojen esiintymistä aineistossa. Analyysia tehtäessä on määriteltävä perusteellisesti, mitä aineistosta etsitään ja mitkä tutkimuskysymykset ohjaavat aineiston keruuta. Tiivistäen sanottuna teemat ovat tutkimuksessa toistuvasti esiin nousevia asioita ja ilmiöitä. (Eskola & Suoranta 2008, 174–180; Tuomi & Sarajärvi 2018.) Teemoittelu on ohjannut aineiston keräystä ja analyysia: aineistosta on poimittu niitä aiheita ja teemoja, jotka liittyvät suorasti tai epäsuorasti venäläistämiskausiin, venäläisviranomaisiin tai nationalismiin. Pöytäkirjoihin ei ole aina esimerkiksi kirjattu, että opettajakunnalle saapunut yhteydenotto on tullut venäläisviranomaisilta, vaan tämä pitää päätellä asiayhteydestä. Venäläistämiskaudet ja niihin liittyvät ajankohdat sekä ilmiöt puolestaan käyvät ilmi pöytäkirjojen päiväysten kautta. Nationalismin havaitsemiseksi aineistosta on kiinnitetty huomiota, miten erityisesti kansallisromanttiset käsitykset ja ajatukset ovat ilmenneet seminaarissa. Analyysi rakentuu aineistossa toistuvasti esiintyvien teemojen ympärille, ja jäsennyksessä käytetyt alaotsikot perustuvat näille merkityksellisiksi havaituille teemoille.

Karjalaan perustettava seminaari aiheuttaa kiistaa

Kansakouluasetus annettiin vuonna 1866, jolloin kaupunkeja velvoitettiin perustamaan kansakouluja. Uudistukselle haastetta toi se, että aiemmin esimerkiksi lukemista oli opetettu lähinnä papiston toimesta kiertokouluissa, joten Suomesta ei vielä löytynyt tarvittavaa osaamista antaa kansakoululain vaatimaa opetusta. Tätä tarkoitusta varten oli perustettava erityisiä opettajaseminaareja valmistamaan kansakouluopettajia. Ensimmäisenä seminaarina oli perustettu Jyväskylän seminaari vuonna 1863, mutta varsin pian kävi ilmi, ettei se yksin riittänyt valmistamaan kansakouluopettajia Suomen alueen tarpeisiin. (Holmén 2018, 290–291; Ahonen & Rantala 2001, 13; Kauranen 2006; Valtonen 2009, 19.) Keisari Aleksanteri II:n valtaannousu vuonna 1855 Venäjällä oli aloittanut uudistusten aikakauden, joka johti valtiollisten olojen kehittymiseen keisarikunnan alueella: myös Suomessa kansakoululaitoksen ja opettajaseminaarien perustaminen on yksi esimerkki tästä kehityssuunnasta. Suomi oli ylipäätään onnistunut säilyttämään Venäjän reuna-alueista erityisaseman pisimpään, mutta 1800-luvun lähestyessä loppuaan aiempaa konservatiivisempi henki alkoi vahvistua Venäjällä. Muutos heijastui myös Suomen yhteiskunnallisiin, kulttuurisiin ja henkisiin elinoloihin, eikä autonomiseen asemaan päässyt kansa halunnut luopua myönteiseksi koetusta muutoksesta ilman vastarintaa. (Pankkonen 2021, 1; Karonen 2013, 189–190; Jussila, Hentilä & Nevankivi 2014. Tässä vaiheessa suomalaiset eivät kuitenkaan ryhtyneet yhtenä rintamana vastustamaan venäläistämistoimia. Isoa osaa kansasta valtiolliset kysymykset eivät käytännössä juurikaan kiinnostaneet varsinkaan, jos niillä ei ollut omaan elämään suoranaisia vaikutuksia. (Isosaari 1964, 16–17; Härkönen 1982, 243–245; Sihvo 1973.)

Jännite heijastui suomalaiseen vastaperustettuun koululaitokseen ja tuli ilmi myös Sortavalan seminaarin perustamisen yhteydessä. Ylipäätään esimerkiksi sijaintiin ja uskonnollisiin kysymyksiin liittyvät paikalliset jännitteet olivat jo alun alkaen läsnä, kun seminaaria perustettiin. Kysymystä uuden kansakouluopettajaseminaarin perustamisesta oli käsitelty jo vuoden 1877–78 valtiopäivillä, missä aihe oli aiheuttanut erimielisyyttä. Sijainnilla oli merkitystä jo seminaarin perustamispaikkaa valittaessa, sillä kouluviranomaiset perustelivat Sortavalaa tarpeelliseksi seminaaripaikkakunnaksi nimenomaan siksi, että sen avulla voitaisiin valistaa ja sivistää lähellä itärajaa asuvia kansalaisia. Lopulta tilanteen ratkaisi Sortavalan seminaarille tehty sopiva tonttilahjoitus. Toisaalta venäläisten viranomaisten keskuudessa alueelle oltiin perustamassa ortodoksista pappisseminaaria, joka nähtiin eräänlaisena hengellisenä kilpailijana seminaarille. (Karttunen 1932, 330–331; Merikoski 1940, 266–267; Härkönen, Pankakoski & Seppä 1940, 23–28; Halila 1963, 68; Lindström 2001, 44–48; Kaarninen 1995, 22–24.) Kysymys Karjalan asukkaiden kuulumisesta osaksi suomalaista vai venäläistä kulttuurialuetta oli myös pohjasyy alueella käydylle koulutukselliselle kamppailulle, mikä osaltaan lisäsi alueellista jännitettä (Loima 2006, 68; Härkönen 1982, 284–285).

Sortavalan seminaari aloitti toimintansa 1880 ja se oli Jyväskylän jälkeen Suomen toinen suomenkielinen seminaari. Lisäksi se oli Jyväskylän ohella ainoa kaksoisseminaari eli siellä opiskeli opettajiksi rinnakkain sekä nais- että miesoppilaita. (Halila 1963, 30 & 160; Rantala 2005, 206; Prokkola 2001, 27–30, Ylikotila 2021, 120–121.) Erityisesti venäläisiä viranomaisia hiersi, että seminaarin toiminnan päämääräksi

asetettiin Raja-Karjalan väestön sivistäminen eli heidän näkökulmastaan sulauttaminen osaksi Suomea, mitä esimerkiksi Uno Cygnaeus korosti omassa juhlapuheessaan Sortavalan seminaarin avajaisissa 20.10.1880 (Härkönen, Pankakoski & Seppä 1940, 18, 11–18; Merikoski 1940, 505–545). Cygnaeuksen puhe tulkittiin venäläisten viranomaisten keskuudessa avoimena venäläisvastaisuutena. Ongelmana myös oli, että nimenomaan kansanvalistuspyrkimykset nähtiin usein venäläisten viranomaisten keskuudessa keinona kääntää kansa hallintoa vastaan. Venäläisten ajattelussa kansa nähtiin lähtökohtaisesti keisarivallan tukijana, eikä sitä saanut päästää sivistyneistön ohjailtavaksi. (OPK 1880–83 pöytäkirja 8.6.1883, ISA, MK, (Ca:1); Hänninen 2023, 74–75.)

Keisari ja venäläiset viranomaiset olivat Sortavalan seminaarissa läsnä tiuhaan lähetettyjen kiertokirjeiden kautta, ja seminaarin opettajat kokivat, että alituiseen tulleet poliittiset kirjelmät häiritsivät opettajakunnan työtä (Härkönen, Pankakoski & Seppä 1940, 53). Seminaareja myös velvoitettiin järjestämään erilaisia ”keisarijuhlia” keisarin kunniaksi. Tarkoituksena oli pitää hallitsija sekä seminaarin opettajien että oppilaiden mielessä, ja juhlallisuuksissa keisari tuotiin osaksi kansalaisten elämää. (OPK 1880–83 pöytäkirja 19.5.1881, ISA, MK (Ca:1); Hänninen 2023, 26.) Valtakunnan hallitsijan vaihtuminen näkyi puolestaan seminaarin arjessa niin, että esimerkiksi maaliskuussa 1881 Aleksanteri III noustessa valtaan, hallitsija vaati seminaarin opettajakunnalta kuuliaisuuden valan tekemistä (OPK 1880–82 pöytäkirjat 31.3.1881 & 24.5.1881, ISA, MK (Ca:2)). Keisareille luotiin myös omia nimikkorahastoja seminaariin, joilla tuettiin siellä opiskelevien vähävaraisten oppilaiden opintoja. Päämääränä oli luoda kulloisestakin hallitsijasta positiivinen kuva seminaarin oppilaille. (OPK 1880–82 pöytäkirja 12.2.1881, ISA, MK (Ca:2).) Arkisin toimin hallitsijaa pyrittiin pitämään ”läsnä” seminaarin arjessa, ja erityisesti erilaisilla juhlallisuuksilla pyrittiin vahvistamaan seminaarin oppilaiden ja opettajien identiteettiä osana Venäjän keisarikuntaa (Komulainen 2002, 140–147; Arola 2016, 70). Käytännössä näiden toimien vuoksi seminaarissa oltiin kärryillä myös vallitsevasta poliittisesta tilanteesta.

Seminaarin opettajien ja venäläisten viranomaisten välille aiheutti jossain määrin ongelmia palkanmaksu, sillä opettajille ei aina maksettu palkkaa ajoissa (OPK 1880–82 pöytäkirjat 4.12.1880 & 6.12.1880 & 9.9.1881, ISA, MK (Ca:2)). Tätä venäläiset viranomaiset perustelivat sillä, etteivät Sortavalan seminaarin opettajat olleet toimittaneet palkanmaksuun vaadittuja asiakirjoja riittävän ajoissa (OPK 1880–83 pöytäkirja 15.12.1883, ISA, MK (Ca:1)). Varsinkin alussa ongelmat kulminoituivat arkisiin mutta asianosaisille merkityksellisiin asioihin: palkalla oli tultava toimeen, joten maksun siirtyminen luonnollisestikin tuntui jokaisen opettajan palkkapussissa. Seminaarin alkuvaiheessa eli varsinkin 1880-luvun aikana Venäjän muodostama uhka näkyy paremmin matrikkeleista kuin mitä esimerkiksi opettajakunnan pöytäkirjoissa, joissa tilanteet ovat pikemminkin yksittäisiä vastoinkäymisiä kuin toistuva teema. Seminaarin matrikkeleissa korostetaan venäläisten painostuksen olleen jatkuvaa ja koko ajan läsnä heti seminaarin perustamisesta alkaen, mikä seminaarin henkilökunnan mielestä konkreettisesti vaikeutti seminaarin toimintaa. (Lahti 1930, 30; Härkönen, Pankakoski & Seppä 1940, 21–22.) Tämä ilmiö ei kuitenkaan näy samoissa määrin seminaarin ensimmäisten vuosien opettajien kokouspöytäkirjoissa.

Seminaarin toimintaan eniten jännitettä aiheuttivat pöytäkirjojen perusteella opettajien keskinäiset skismat (OPK 1880–83 pöytäkirja 13.6.1883, ISA, MK (Ca:1) & liite 169; OPK 1890 pöytäkirja 29.4.1890, ISA, MK (Ca:9)), ja toisinaan myös opettajien ja oppilaiden väliset konfliktit (OPK 1887 pöytäkirjat 26.10.1887, 14.12.1887 & 15.12.1887, ISA, MK (Ca:6); OPK 1888 pöytäkirja 7.12.1888, ISA, MK (Ca:7); OPK 1889 pöytäkirja 12.3.1889, ISA, MK (Ca:8)). Aiemmissa tutkimuksissa on todettu, että varsinkin seminaarilaitoksen varhaisessa vaiheessa monet seminaarin opettajista olivat omanarvontuntoisia ja tietoisia omasta asemastaan, mikä johti useammassakin seminaarissa opettajien keskinäisiin ristiriitatilanteisiin (Sironen 1997, 220: Eiskonen 2000, 19: Kotilainen & Haikari 2016, 118; Halila 1963, 160–162; Ylikotila 2021, 80–87). Toisinaan ristiriitoja aiheutti se, kenellä tulkittiin olevan sanavaltaa opettajakokouksissa. Erityisesti seminaarin mallikoulun opettajien sekä mallikoulun johtajan ja johtajattaren roolit opettajakokouksissa säilyivät pitkään epäselvinä (OPK 1885 pöytäkirja 27.10.1885, ISA, MK (Ca:4); OPK 1886 pöytäkirja 1.4.1886, ISA, MK (Ca:5).) He kokivat epäreiluna sen, ettei heillä ollut oikeutta osallistua omaa kouluaan koskevaan keskusteluun opettajakokouksissa (OPK 1890 pöytäkirja 20.3.1890, ISA, MK (Ca:9)). Samankaltaisia ongelmia esiintyi myös muiden seminaarien opettajien ja mallikoulujen johdon välillä (Ylikotila 2021; Hyyrö 2006, 170; Valtonen 2009, 69; Nurmi 1988, 101–103; Rinne 1986).

Suurelta osin ongelmat liittyvät myös siihen, että seminaari vasta aloitti toimintaansa, ja sen henkilökunta etsi keskinäistä voimatasapainoa. Sortavalan seminaarinkin tapauksessa ongelmat johtuivat pitkälti opettajina toimivien henkilöiden vahvojen persoonien yhteentörmäyksestä. Jopa Uno Cygnaeus koki velvollisuudekseen muistuttaa Sortavalan seminaarin opettajia keskinäisestä solidaarisuudesta osallistuessaan ylitarkastajan ominaisuudessa Sortavalan seminaarin opettajakokoukseen. (OPK 1880–82 pöytäkirja 17.10.1880, ISA, MK (Ca:2).) Cygnaeusta oli jouduttu aiemminkin pyytämään apuun, kun esimerkiksi Jyväskylän seminaarissa oli ollut ongelmatilanne oppilaiden ja opettajien välillä (Halila 1963, 160–162; Eiskonen 2000, 20–21). Sortavalan opettajakunnan keskinäiset ongelmat olivat laajemminkin koululaitoksen ylimmän hallintoelimen eli kouluhallituksen tiedossa.

Myös seminaarin ensimmäisinä vuosina (1880–88) johtajana toiminut C.I.J. Molander (Härkönen, Pankakoski & Seppä 1940, 172–173.) sai osakseen kritiikkiä seminaarin muilta opettajilta. Hän ei aina puuttunut opettajien välisiin ristiriitatilanteisiin riittävän hanakasti (OPK 1880–83 pöytäkirja 13.6.1883, ISA, MK (Ca:1) & liite 169; OPK 1880–82 pöytäkirja 24.5.1881, ISA, MK (Ca:2)), kun taas toisinaan häntä syytettiin liiankin mielivaltaisesta ja omaehtoisesta toiminnasta (OPK 1884 pöytäkirja 24.11.1884, ISA, MK (Ca:4)). Vaikuttaisi siltä, ettei Molander ollut opettajakunnan mielestä tarpeeksi vahva auktoriteettihahmo, ja selkeän johtajan puuttuessa muut ”vahvat” persoonat opettajakunnasta nousivat tällöin opettajakokouksissa merkittävämpään (eli äänekkäämpään) asemaan. Toisinaan pienimuotoisia selkkauksia esiintyi myös seminaarin opettajakunnan ja kouluhallituksen välillä: eräs esimerkiksi syntyi vuonna 1884, jolloin kouluhallitus ei ollut tyytyväinen siihen, miten Sortavalan seminaarissa arvosteltiin kahden naisopettajan opetusnäytteet. Selkkaus kesti muutaman kuukauden ja kiristi myös opettajakunnan keskinäisiä välejä. (OPK 1884 pöytäkirjat 8.10.1884, 13.10.1884, 17.11.1884, 24.11.1884 & liite 1, 25.11.1884, ISA, MK (Ca:4).)

Kielikysymys

Varsinaisesti venäläiset viranomaiset näyttäytyvät Sortavalan seminaaria uhkaavana tekijänä tultaessa 1800- ja 1900-luvun vaihteeseen eli käytännössä ensimmäisen venäläistämiskauden alkaessa. Tuolloin venäläisviranomaiset alkoivat painostamaan Sortavalan seminaaria liittyen kielipoliittisiin kysymyksiin, ja vaatimuksia venäjän kielen opetuksen lisäämisestä tuli yhä useammin. Venäjän kielen opettamisesta ja erityisesti opetuksen määrästä venäläiset viranomaiset ja Sortavalan seminaarin opettajakunta ottivatkin toistuvasti yhteen. Kielikysymyksen merkitys oli kyseisenä aikana polarisoitunut ja korostunut, sillä yhteinen kieli määritti nationalistisessa ajattelussa kansakuntaa ja loi siitä yhtenäisen kokonaisuuden. (Hämynen 1995, 33–34; Härkönen 1982, 286–287; Roitto, Karonen & Ojala 2018, 114–116.) Tästä syystä myös fennomaanit ja svekomaanit olivat ottaneet Suomessa aiemmin kiivaasti yhteen kielikysymyksiä koskien (kts. esim. Vares 2000; Salokorpi 1988; Härkönen 1982). Pyrkimyksellä vahvistaa venäjän kielen asemaa pyrittiin paitsi venäläistämään sekä seminaarilaitosta että kansakoululaitosta myös kohentamaan venäjän kielen asemaa koko suuriruhtinaskunnan alueella.

Tavallaan kielikysymyksen suhteen ongelmat olivat ehtineet alkaa jo ennen kuin seminaaria oli edes perustettu. Venäjän pyhä synodi eli venäläisen kirkon korkein hallinnollinen toimija oli suunnitellut jo vuonna 1869 venäläisten koulujen perustamisesta ortodoksiseurakuntiin Suomen puolella. Aloite nähtiin suomalaisten kouluviranomaisten keskuudessa suunnitelmana toteuttaa täydellinen venäläistämisohjelma Karjalaan. Suomessa vastustettiin turmiolliseksi koettua suunnitelmaa, ja Suomen senaatin keisari Aleksanteri II:lle jättämässä lausunnossa perusteltiin, että opetuksen tavoitteet olisivat saavutettavissa vain omalla äidinkielellä eli Suomen puolella keisarikuntaa vain suomeksi. Aiheesta kehkeytyi pitkällinen kirjeenvaihto suomalaisten ja venäläisten viranomaisten välille, ja erityisesti keskustelu sai uutta tuulta alleen vuonna 1877, kun suunnitelmat Sortavalan seminaarin perustamisesta otettiin esille. (Härkönen, Pankakoski & Seppä 1940, 19–20; Halila 1980, 15; Hämynen 1995, 11; Härkönen 1982, 174–200; Kemppinen 1969, 10–11.) Cygnaeus toimitti kouluhallituksen puolesta lausunnon vuonna 1878, jossa hän otti voimakkaasti kantaa siihen, miksi koulujen tuli toimia tavallisella kansalle ymmärrettävällä kielellä. Myös oppilaitosten alistamisen ortodoksiviranomaisten alaisuuteen kritisoitiin olevan ristiriidassa Suomessa voimassa olevien lakien ja asetusten kanssa. Lopulta keisari Aleksanteri III vahvisti suomen kielen asemaa tukevan asetuksen vuonna 1883. Venäjän vaikuttamisyritykset tapauksen yhteydessä johtivat siihen, että suomalaisten viranomaisten keskuudessa vahvistui ajatus, kuinka Sortavalaan olisi saatava suomenkielinen kansakouluopettajaseminaari. (Härkönen, Pankakoski & Seppä 1940, 21–22.)

Ensimmäisen kerran venäjän kielen opettamista Sortavalan seminaarissa sivusi vuonna 1880 ylitarkastajana toiminut Uno Cygnaeus. Hän ehdotti seminaarin opettajakokoukseen osallistuessaan, että erityisesti laitoksen ortodoksioppilaille annettaisiin ruotsin sijaan venäjänkielistä opetusta. Opettajakunta ei ehdotukselle lämmennyt, ja aiheesta herännyt ajoittain kiivaskin keskustelu lopulta päätettiin lopettaa. (OPK 1880–82 pöytäkirja 17.10.1880, ISA, MK (Ca:2); Härkönen, Pankakoski & Seppä 1940, 40; Merikoski 1940, 272; Isosaari 1964, 16.) Kielikysymys

nousi uudestaan esille ja aiempaan verrattuna painokkaammin, kun Suomen kenraalikuvernöörinä toiminut Feodor Logginovitsh Heiden alkoi ajamaan keväällä 1885 venäjän opetuksen lisäämistä Sortavalan seminaarissa. Heidenin toiveena oli, että Sortavala valmistaisi jatkossa myös venäjänkielisiä opettajia, minkä vuoksi hän ehdotti venäjän kielen kurssin järjestämistä seminaariin (OPK 1885, pöytäkirja 1.5.1885, ISA, MK (Ca:4)). Venäjää opetettiin Suomessa kuin mitä tahansa vierasta kieltä, mikä ärsytti venäläisiä virkamiehiä. Keisarikunnan yhtenäisyyden vuoksi olisi ollut tärkeää vakiinnuttaa venäjän kielen asema Suomessa (Hänninen 2023, 36).

Seminaarin opettajakunnan keskuudessa venäjän kielen opettamista ei pidetty kansansivistystä edistävänä asiana. Ainoa ehdotusta puoltanut oli venäjän kieltä ja ortodoksista uskontoa opettanut pastori Sergei Okulov. Okulov kuului ortodoksisen kirkon johtohahmoihin, ja ehdotuksen puoltamisesta huolimatta hän oli tunnettu yleisesti suomalaismielisenä (Takala-Roszczenko 2021, 238; Hämynen 1995, 72; Merikoski 1940, 272–273). Seminaarin opettajakunnan keskuudessa huolta aiheutti myös oppilaiden mahdollinen liiallinen rasitus, mihin ehdotuksen pelättiin heikompien oppilaiden keskuudessa johtavan (OPK 1885 pöytäkirja 7.5.1885 & 8.6.1885, ISA, MK (Ca:4)). Liikarasitus oli erityisesti naisoppilaiden kohdalla seminaariopettajia toistuvasti huolettanut ilmiö, sillä liikarasituksen pelättiin pahimmillaan johtavan heikkohermoisuuteen ja hysteriaan ollen siten vaaraksi naisoppilaan kokonaisvaltaiselle terveydelle. Ongelma nähtiin naisten ongelmana siksi, ettei heitä pidetty yhtä tottuneina seminaariopiskelun tuomiin henkisiin paineisiin kuin miespuolisia oppilaita. Erityisesti ongelmaa pidettiin yleisenä sivistyneistön naisten keskuudessa. (Uimonen 2003, 205; Jauhiainen 2012, 194; Oksanen 2018, 29–30.)

Lopulta venäjän kieltä koskeva uudistus toteutui niin, että vuodesta 1886 alkaen venäjän kieltä alettiin opettaa halukkaille ortodoksisille miesoppilaille, eli vielä tässä vaiheessa naisoppilaat vapautettiin venäjän opetukseen osallistumisesta (Härkönen, Pankakoski & Seppä 1940, 40–41; Kemppinen 1969, 90–91). Uudistusta lähdettiin toteuttamaan seminaarin opettajien keskuudessa vastentahtoisesti, mutta erävoitosta huolimatta venäläisten viranomaisten keskuudessa haluttiin yhä lisätä venäjän kielen opetusta. Vielä uudistuksen jälkeenkin venäjän kielen opetus jäi tuntimäärältään vaatimattomaksi, joten myös opetuksen tulokset olivat sen mukaiset. Tästä johtuen vuonna 1889 Keisarillinen senaatti antoi esityksen, että Sortavalan seminaarin tulisi valmistaa ortodoksisia opettajia esimerkiksi Viipurin lääniin (OPK 1889 pöytäkirja 28.10.1889, ISA, MK (Ca:8); Merikoski 1940, 274).

Myös vuonna 1900 venäjän kielen opetusta seminaarissa haluttiin lisätä, mistä tuolloin kenraalikuvernöörinä toiminut Nikolai Bobrikov lähetti seminaarille oman ehdotuksensa. Bobrikov nosti uudelleen esille jo aiemmin lausutun toiveen, että Sortavala valmistaisi myös venäjänkielisiin kouluihin mies- ja naisopettajia. Bobrikovin ehdotuksen toteuttaminen olisi vaatinut koko seminaarin opetusmäärän nostamista. (OPK 1900-01 pöytäkirja 23.2.1900, ISA, MK (Ca:20); Isosaari 1989, 21; Kemppinen 1969, 92.) Seminaarin opettajat ottivat ehdotukseen kannan, että edes lisätyllä opetusmäärällä ei saataisi kenraalikuvernöörin toivomaa kielitaitoa. Erityisen ongelmallisena nähtiin se, että koska seminaariin hakeutuneet oppilaat olivat äidinkieleltään suomenkielisiä, ei heidän ollut mahdollista saavuttaa venäjässä vaadittua kielitaitoa opintojensa aikana. Opettajakunnan mielestä kielenopetukseen

meni oppilailta kallista opiskeluaikaa hukkaan ja heidän mielestään riittäisi, jos halukkaille oppilaille järjestettäisiin mahdollisuus käydä Venäjällä hankkimassa käytännöllistä kielitaitoa. (OPK 1900–1901 pöytäkirja 20.4.1900, ISA, MK (Ca:20)) Venäjänkielisille oppilaille alettiin myöntää erityistä apurahaa, joten heidän määräänsä pyrittiin kasvattamaan rahallisen tuen keinoin (OPK 1900–1901 pöytäkirja 4.10.1901, ISA, MK (Ca:20)). Väki Raja-Karjalassa oli pääosin köyhää, ja opintoihin myönnetyt stipendit olivat tästä syystä selkeä vetovoimatekijä (Hämynen 1995, 85–86; Kemppinen 1969, 141–142).

Bobrikovin aikana Karjalaan ryhdyttiin perustamaan myös venäläistämiskouluja, joilla oli jatkuvasti kasvava merkitys Raja-Karjalassa asuvien lasten alkeiskoulutuksen saralla. Venäläistämiskouluilla pyrittiin estämään tai ainakin vähentämään suomalaisten koulujen vaikutusta Karjalan alueella. Venäläisten näkökulmasta suomalaiset pyrkivät koulujensa kautta hävittämään oikeauskoisuuden Karjalasta sekä suomalaistamaan alueen väestön. Eniten näitä venäläistämiskouluja perustettiin vuosina 1910–1915. Vuoden 1917 alussa puolet Raja-Karjalan alueen lapsista kävi venäläistä koulua eli ilmiö oli alueella hyvin merkittävä. (Merikallio 1919, 6–8 & 30–31; Merikallio 1940, 184 & 223–231; Hämynen 1995, 33–36 & 63–64 & 143.) Tätä asiaa ei kuitenkaan käsitelty pöytäkirjojen perusteella Sortavalan seminaarin opettajakokouksissa lainkaan, mikä vaikuttaa hämmentävältä, sillä se vaikutti olennaisesti koulutukseen Karjalan alueella sekä siellä vallitsevaan ilmapiiriin. Päätös jättää aihe opettajakokouksien ulkopuolelle oli todennäköisesti tietoinen valinta olla ottamatta aiheeseen kantaa. On myös mahdollista, että aihetta on käsitelty opettajakokouksissa, mutta se on tietoisesti päätetty ilmeisen poliittisena aiheena jättää pöytäkirjoista.

Vuoden 1901 lopussa kenraalikuvernöörin kansliasta tuli jälleen aloite venäjän kielen aseman parantamisesta ja opetuksen lisäämisestä Sortavalan seminaarissa, mikä liittyi osaltaan kesällä 1901 annettuun kielimanifestiin, jolla pyrittiin vahvistamaan venäjän kielen asemaa koko valtakunnassa. Manifestissa esitettiin, että suomen ja ruotsin kieli korvattaisiin sekä hallinnossa että oikeuslaitoksessa venäjällä kymmenen vuoden sisällä. (OPK 1902–03 pöytäkirja 12.11.1901, ISA, MK (Ca:21).) Kenraalikuveröörin antamasta asetuksesta huolimatta Sortavalan opettajakunnassa oltiin yleisesti haluttomia tekemään vaadittua uudistusta, sillä opettajien mielestä entisillä opintomäärillä päästiin haluttuihin tuloksiin (OPK 1902–03 pöytäkirja 12.11.1901, ISA, MK (Ca:21)). Opettajakunta laati yhdessä vastauksena kenraalikuvernöörille kirjelmän, jonka sävy vaikutti kuitenkin aiempiin, jokseenkin jopa uhmakkaisiin kirjelmiin verrattuna nöyremmältä. Tässä vaiheessa Venäjän uhka oli alkanut konkretisoitua siinä määrin, että myös opettajakunta koki tarpeelliseksi muuttaa asennettaan. Seminaarin opettajien vastustuksesta huolimatta venäjän kielen opiskelusta tehtiin pakollista kaikille Sortavalan seminaarissa opiskeleville kansakouluopettajille vuoden 1902 lopulla. Sortavalan seminaarin opettajakunta koitti perustaa valiokunnan puolustamaan omia näkökohtiaan, sillä heidän mielestään Sortavala lakkasi olemasta koko valtakunnan etua palveleva laitos, kun venäjän kielen opetusta päätettiin lisätä vastoin opettajakunnan tahtoa. Opettajakunnan perustaman valiokunnan työ ei kantanut hedelmää Venäjän senaatin saatua vihdoin asiassa tahtonsa läpi (OPK 1902–03 pöytäkirja 21.10.1902, ISA, MK (Ca:21). Kielikysymys herätti kuohuntaa alueella myös yleisesti, sillä esimerkiksi keskustelua herätti kysymys siitä,

millä kielellä alueen jumalanpalveluksia tulisi pitää. Sortavalan seminaarin opettajakunta oli suomen kielen kannalla, mutta paikalliset vastustivat jumalanpalveluskielen muuttamista, sillä sen pelättiin etäännyttävän omasta ortodoksisesta uskosta. (Merikoski 1940, 139–141; Hämynen 1995, 72–73.)

Vaatimus venäjän kielen sisällyttämisestä osaksi seminaarin oppimäärää tehtiin Sortavalassa muuta Suomea aiemmin. Sortavalan seminaarin tapahtumat osoittivat tien, jolle myös muut seminaarit tulisivat päätymään. Lopulta vuonna 1914 viranomaiset päättivät tehdä venäjän kielen opiskelusta pakollista kaikissa Suomen kansakouluopettajaseminaareissa. (OPK 1911–15 pöytäkirja 10.9.1914, ISA, MK (Ca:25).) Venäjän kielen lisääminen osaksi pakollisia kansakouluopettajan opintoja vaikutti lopulta niin, että oppiaika kaikissa seminaareissa kohosi neljästä vuodesta viiteen: tämä uudistus pysyi voimassa Suomen itsenäistymisen jälkeen myös silloin, kun venäjän kielen oppivelvollisuus lakkasi (Lamberg 2004, 23; Kaarninen 1995, 208; Rinne 1986, 153–154; Isosaari 1964, 17–18; Rantala 1997). Itse asiassa opiskeluajan nostaminen seminaarissa neljästä vuodesta viiteen oli ollut aihe, josta seminaareissa oli jo alun perin käyty toistuvasti keskustelua. Lopulta varsin ikävissä merkeissä alkanut uudistus osoittautui tietyssä mielessä seminaarilaitoksen kannalta hyödylliseksi.

Opettajien ja oppilaiden toiminta ensimmäisen venäläistämiskauden aikaan

Usein ongelmat konfliktitilanteissa tuntuivat kulminoituivan tiettyjen seminaarissa toimineiden henkilöiden ympärille. Ensimmäinen tämänkaltainen ongelma ilmeni, kun vuoden 1884 lopussa kouluhallituksen edustajana ylitarkastaja Axel Fredrik Laurell saapui Sortavalan seminaariin tutkimaan väitettä, jonka mukaan kasvatusopin, historian ja maantiedon lehtoria Bruno Boxströmiä oli syytetty epäisänmaallisesta toiminnasta. Tässä tapauksessa Boxströmin toiminta nähtiin epäisänmaallisena suhteessa suomalaisuuteen, sillä tarkalleen ottaen Boxströmin väitettiin levittäneen kansakoululaitosta sortavia tai vastustavia mielipiteitä opettajan virassa toimiessaan. Erityisesti seminaarin naisopettajat pitivät Boxströmiä sopimattomaksi seminaariopettajan tehtävään, koska heidän mielestään hän oli puheillaan alentanut sekä kansakoululaitosta että seminaaria, kun taas seminaarin miesopettajat ja johtaja Molander puolustelivat Boxströmiä omissa lausunnoissaan. (OPK 1884 pöytäkirjat 12.12.1884 & 13.12.1884, ISA, MK (Ca:4).)

Ylitarkastaja Laurell tarkkaili Boxströmin opetusta ja tunteja mutta ei havainnut niissä mitään puutteita tai epäilyttävää, ja Boxström sai jatkaa virassaan. Boxström toimi Sortavalan seminaarissa opettajana vuodesta 1882 aina vuoteen 1917 saakka, jolloin hän eläköityi. Hänelle selkkauksesta ei siis ollut pysyviä seurauksia. Boxström edusti hyvin vanhoillista näkemystä kasvatusopista ja oli myös uskonsa puolesta kiihkeän konservatiivinen. Hänellä oli huomattava vaikutus seminaarin henkiseen ilmapiiriin, sillä hän kannatti kiihkeästi Karjalan sivistämistä. Boxström johti myös Sortavalan evankelista seurakuntaa, jota Raja-Karjalan ortodoksit arvostelivat jopa suoranaisista käännyttämistoimista. Vielä seminaarin alkuvaiheessa Boxström vastusti kansakouluja, sillä hän halusi palauttaa koululaitoksen kirkon alaisuuteen. Myöhemmin hän pyörsi koululaitosta arvostellutta kantaansa, minkä ansiosta myös Boxströmiin kohdistunut arvostelu vaimeni. (Merikoski 1940, 136; Isosaari 1964, 10–11; Halila 1980, 15; Isosaari 1964, 21–26 & 31–32; Henttonen 2004; Hämynen 1995, 63 & 71.)

Seminaariopettajat olivat perustaneet Sortavalaan jo vuonna 1881 Suomalaisen Seuran seminaarilehtori Kaarlo Samuli Suomalaisen johdolla: myös lukuisia muita seminaarin opettajia kuului seuraan. Kyseessä oli suomenmielinen yhdistys, jonka pyrkimys oli edistää suomenkielistä kulttuuria. Pitkälti seminaarin ansiosta Sortavalasta muodostui Karjalan henkinen keskus. Toisaalta etenkin venäläisten näkökulmasta Sortavalan seminaari oli Karjalaan suuntautuneen suomalaisen uskonnollisen ja koulutuksellisen aktivismin lähialue. (Karttunen 1932, 332–333; Hämynen 1995, 51–52; Isosaari 1980, 27.)

Erityisesti ensimmäisen venäläistämiskauden alkaminen vuonna 1899 ja viranomaisten lisääntyneet vaatimukset seminaarin suhteen alkoivat konkretisoitua myös seminaarin sisällä. Tässä vaiheessa myös seminaarin oppilaat olivat heränneet nationalistisen ajattelun merkitykseen ja omalla toiminnallaan he pyrkivät vahvistamaan Raja-Karjalan sivistystyötä. He perustivat 1900-luvun alussa kirjastoja Raja-Karjalaan, mitä he perustelivat pitkälti nationalistisin perustein. Oppilaskunnan seminaarin opettajille lähettämässä kirjelmässä kirjastojen perustamista perusteltiin tunneperäisin sanakääntein: ”Onhan oppilaitoksemme aina oleva ikään kuin jonkinlaisena valonlähteenä Karjalan kansan keskuudessa ja siksipä sen oppilaskunta tuntee pyhäksi velvollisuudekseen tehdä jotakin auttaaksensa noita jälkeen jääneitä kansan lapsia.” Lainaus osoittaa, että myös oppilaskunnan keskuudessa oli omaksuttu nationalistinen ajatus seminaarista Raja-Karjalan sivistäjänä. Tässä vaiheessa kansallisromanttinen retoriikka oli selkeästi osa myös oppilaiden identiteettiä. (OPK 1898 pöytäkirja 31.1.1898, ISA, MK (Ca:18).) Jussi Isosaari on todennut, että tämä hanke on erityisen hyvä esimerkki siitä, kuinka seminaarin oppilaat olivat omaksuneet itselleen nationalistisen ”Kymölän hengen” (Isosaari 1964, 18–19).

Seminaarioppilaat pitivät ”turmiollisilta vaikutuksilta vapaata kirjallisuutta” tehokkaana keinona herättää kansan henkiset voimavarat. Kirjastoja päätettiin perustaa nimenomaan Karjalan syrjäisimpiin seutuihin, ja myös kirjastojen pyörittäminen oli oppilaiden omalla vastuulla. Kirjastojen pyörittämistä varten oppilaskunta perusti rahaston, johon oppilaskunnan jäsenet velvoitettiin maksamaan jäsenmaksunsa. Oppilaat jatkoivat innokkaasti toimintaansa kirjastojen parissa ja olisivat myöhemmin halunneet laajentaa toimintaansa luentojen pitämiseen, mutta opettajakunta kehotti oppilaskuntaa keskittymään kirjastojen pyörittämiseen. (OPK 1900–1901 pöytäkirja 5.4.1900 & 11.12.1900 & liite 1, ISA, MK (Ca:20).) Vuoden 1900 lopussa oppilaiden pyörittämiä kirjastoja oli yhteensä neljä, joista jokaisen käytännön pyörittämisestä vastasi kyseisen pitäjän kansakouluopettaja (OPK 1900–1901 pöytäkirja 11.12.1900 & liite 1, ISA, MK (Ca:20); Härkönen, Pankakoski & Seppä 1940, 54). Kukin kirjastonhoitajista oli sitä mieltä, että kirjastosta oli ollut paikkakunnalla suurta hyötyä: erityisesti vanhempien ihmisten kohdalla valiteltiin lukutaidottomien huomattavaa määrää (lukutaidottomuudesta kts. Kauranen 2006; Roitto, Karonen & Ojala 2018, 131; Holmén 2018, 288–290), mutta silti kunkin kirjaston vuosittainen lainaajamäärä oli noin 200 lainauskertaa, mitä pidettiin hyvänä tuloksena. Kirjastoja pidettiin tärkeinä erityisesti nuorison kannalta ja oppilaskunnan toiveena oli, että kirjastot ”tulisivat välikappaleiksi Karjalan kasvavan nuorison ohjaamisessa valoisammille teille” (Nikander 1998, 159; Rantala 1997; Rantala 2010, 127; Roselius 2002; Sironen 1997, 230; Välimaa 2018, 210–212). Oppilaiden keskuudessaan isänmaallisuus oli konkreettista toimintaa, jolla he pyrkivät nimenomaan Karjalan sivistämiseen. Lisäksi

oli kiinnostavaa, että oppilaiden keskuudessa ajatus Karjalan väestön sivistämisestä oli selkeästi omaksuttu osaksi omaa toimintaa ja se oli yksi heidän konkreettisimpia nationalistisia ponnistuksiaan.

Tiettyyn henkilöön keskittyneet selkkaukset olivat yleisiä myös varsinaisten venäläistämiskausien aikaan. Esimerkiksi opettajista suomen kielen opettajatar Natalia Piispanen joutui eroamaan virastaan marraskuussa 1903. Ongelmat hänen kohdallaan alkoivat, kun kouluhallituksen tarkastaja todisti, kuinka Piispanen oli teettänyt seminaarin naisosaston oppilailla Suomen lippu -nimisen aineen Juhani Ahon samannimisen tekstin mukaan. Venäläistämiskausien aikaan kaunokirjallisuutta tarkkailtiin, sillä ajan suomalaisessa kirjallisuudessa toistuvia teemoja olivat isänmaan merkitys, yhteisen asian puolesta taisteleminen ja tarvittaessa itsensä uhraaminen. Kaunokirjallisuus vetosi tunteisiin ja tunteiden kautta myös historiallisten tapahtumien nähtiin asettuvan erityisellä tavalla nuorison mieliin ja sydämiin (Hänninen 2023, 66–67). Tästä syystä oli tärkeää kontrolloida myös kirjallisuudesta saatavia vaikutteita ja käsityksiä. Tapauksen yhteydessä venäläiset viranomaiset vaativat, että Juhani Ahon teos Lastuja, jossa kyseinen teksti oli, poistettaisiin seminaarin kirjaston kokoelmista (Kemppinen 1969, 135).

Pian tarkastuksen jälkeen Piispanen kutsuttiin Helsinkiin, missä hänelle pidettiin puhuttelu. Hänen teettämäänsä tehtävää pidettiin liian nationalistisena ja siksi sopimattomana, minkä vuoksi Piispasen oli erottava. Päätös herätti paljon vastustusta sekä huomiota ja siitä kirjoiteltiin tiuhaan sanomalehdissä. Sortavalan seminaarissa Piispasesta oli vakiintunut kuva ihmisenä, joka pidättäytyi ottamasta kantaa vallitseviin poliittisiin oloihin: olikin ironista, että ainekirjoitusta pidettiin venäläisviranomaisten keskuudessa todisteena Piispasen ”valtakunnanvastaisesta mielenlaadusta”. Myöhemmin, suurlakon jälkeisenä aikana vuonna 1907 Piispanen palasi Sortavalan seminaariin ja toimi jopa naisosaston johtajattarena. Seminaarin oppilaiden ja opettajien keskuudessa Piispanen nähtiinkin ennen kaikkea kenraalikuvernööri Bobrikovin sortovallan uhrina. (Härkönen, Pankakoski & Seppä 1940, 52–53 & 63; Lahti 1930, 106–107; Kemppinen 1969, 158–159.)

Liian nationalistiseksi tulkittu runo oli koitua myös seminaarissa opiskelleen Iivo Härkösen kohtaloksi. Myöhemmin kirjailijana tunnetuksi tullut Härkönen joutui eroamaan vuoden 1904 alussa seminaarista, sillä hänen epäiltiin kirjoittaneen venäläisvastaisen runon, joka oli löytynyt *Laatokka*-lehden painosta. Kyseinen lehti tuli Sortavalan seminaariin, ja seminaarin lehtoreita oli ollut mukana perustamassa *Laatokka*-lehteä karjalaisuuden äänenkannattajaksi. Lehti pyrki kansallisen hengen herättämiseen ja nostattamiseen Raja-Karjalan väestön keskuudessa eli myös se toimi yhtenä väylänä alueen väestön sivistämiseen. *Laatokka* edusti linjaltaan nuorsuomalaisuutta eli se oli liberaalin porvarillinen. Lehden julkaisua jatkettiin vuodesta 1881 vuoteen 1914 saakka, jolloin se lakkautettiin, ja sen tilalla alkoi ilmestyä *Sortavalan sanomat*. Venäläisviranomaiset pitivät *Laatokan* toimintaa ”erittäin vahingollisena”, minkä vuoksi se oli erityisen tarkkailun alla. Seminaarin lehtoreita toimi yhä vuonna 1904 lehden toimituskunnassa. Itse asiassa yksi seminaarin opettajista oli alun perin kehottanut Härköstä hakemaan opettajaseminaariin tutustuessaan häneen lehden toimituksessa. (Härkönen, Pankakoski & Seppä 1940, 62; Merikoski 1940, 46–47; Isosaari 1964, 19; Isosaari 1980, 27; Karttunen 1932, 3047–305.)

Härkönen palasi vielä samana keväänä takaisin seminaariin ja pääsi myöhemmin valmistumaan opettajan ammattiin. Opettajaa paremmin Härkönen on jälkikäteen muistettu nimenomaan kirjailijana sekä karjalaisen kansanperinteen kerääjänä: Karjalan seudun sivistystyö oli hänelle sydämen asia. (Härkönen, Pankakoski & Seppä 1940, 53; Takala-Roszczenko 2021, 236.) Härkönen oli Sortavalan seminaarin ensimmäinen Raja-Karjalassa syntynyt oppilas ja konkreettinen esimerkki kyseisen seudun väestön luku- ja kirjoitustaidon kehittymisestä. Epäselväksi kuitenkin jäi, oliko *Laatokan* toimituksesta löytynyt venäläisvastainen runo todella Härkösen kynästä. Väitettä ei voi pitää täysin perättömänä, sillä Härkönen oli toistuvasti kirjoittanut *Laatokkaan* esimerkiksi vuosina 1898–1900 (Takala-Roszczenko 2021, 237; Härkönen, Pankakoski & Seppä 1940, 109). Venäläisten viranomaisten painostuksen ja toisinaan jopa vainon kohteeksi joutuivat Sortavalassa sekä opettajat että oppilaat, mikäli heidän toiminnallaan nähtiin olevan pyrkimyksiä nationalistisiin päämääriin.

Venäjän luoma uhka näkyi selkeästi myös oppilaiden muistoissa. Seminaarin oppilaiden kokemuksissa korostuivat, kuinka Karjalassa venäläisyyden raskas paino oli alkanut tuntua ahdistavalta ja venäläisten viranomaisten toimesta esimerkiksi seminaarilaisten toverielämää alettiin supistaa aina 1890-luvulta alkaen. (Härkönen, Pankakoski & Seppä 1940, 123). Venäjän uhka ilmeni välillä varsin fyysisin tavoin, ja kerran seminaarin tiloissa epäiltiin olevan jopa pommi. Vaikka epäily osoittautui vääräksi, kertoo esimerkki konkreettisesti, miten tulenaraksi tilanne seminaarissa koettiin (Härkönen Pankakoski & Seppä 1940, 128–129). Kaikesta huolimatta myöhemmin entiset oppilaat muistelivat vanhaa opinahjoaan lämmöllä, ja heidän muistoissaan seminaarin koettiin olevan ”kansallisen innostuksen lujin rajalinna” (Härkönen Pankakoski & Seppä 1940, 126). Tämä vaikutti seminaarin ilmapiiriin myös siinä mielessä, että kiivaimpien venäläistämiskausien aikaan seminaarioppilaat jopa kehottivat toisia venäläismielisiksi tiedettyjä oppilaita lähtemään oppilaitoksesta (Isosaari 1989, 21). Poliittinen tilanne siis lisäsi oppilaiden keskinäisiä jänniteitä.

Seminaarin erityinen tarkkailu ei ollut vain opettajien ja oppilaiden kuvittelemaa, vaan se käy ilmi myös venäläisviranomaisten asiakirjoista. Venäjällä oli vuonna 1898 perustettu salainen erityisjaosto, jonka tehtävänä oli tarkkailla mahdollisia merkkejä vallankumouksellisuudesta. Tarkkailua toteuttivat paitsi poliisit myös sotilaallisesti järjestäytyneet santarmit. Lisäksi heidän tehtävänään oli valvoa poliittisista rikoksista epäiltyjä. (Hänninen 2023, 31.) Heidän tarkkailtavakseen päätyivät myös Sortavalan seminaari ja erityisesti vuosisadan vaihteen jälkeen seminaarin oppilaat. Kenraalikuvernööri Bobrikov syytti seminaarin oppilaita muun muassa venäläisvastaisen kirjallisuuden levittämisestä sekä keisarin halventamisesta. Jälkimäiselle perusteena oli kenraalikuvernöörille toimitettu tieto, että helmikuun manifestin julkaisemisen jälkeen vuonna 1899 seminaarin miesoppilaat olisivat kokoontuneet juhlasaliin ja halventaneet salin seinälle kiinnitettyä keisarin muotokuvaa, jonka hallitsija oli itse seminaarille lahjoittanut. Seminaarioppilaat kuitenkin kiistivät, että kumpaakaan toimintaa olisi seminaarissa harjoitettu. (Merikoski 1940, 276–277.)

Venäläiset viranomaiset olivat Sortavalan seminaarin oppilaita tarkkaillessaan kiinnittäneet huomiota myös siihen, että seminaarioppilaat olivat osallistuneet asevelvollisuusadressin nimienkeruuseen vuonna 1901 (Salaiset aktit 1901 nro 4/25–

4/26, Viipurin lääninhallituksen lääninkanslian arkisto (Eb:1)). Asevelvollisuuskysymys oli kansallisesti yksi ensimmäisen venäläistämiskauden suurimpia kipukohtia. Suomessa asevelvollisuuslaki oli ollut voimassa vuodesta 1887 alkaen, ja sen mukaan Suomen armeija puolusti maan sisärajoja. Laki koski pääasiassa vain syntyperäisiä Suomen kansalaisia. Nikolai II vahvisti heinäkuussa 1901 uuden asevelvollisuuslain sekä niin sanotun asevelvollisuusmanifestin, joka velvoitti suomalaisia osallistumaan Venäjän valtaistuimen ja venäläisen keisarikunnan puolustukseen. Käytännössä asetus merkitsi Suomen kansallisen sotaväen lakkauttamista eikä tämän jälkeen enää olisi puhtaasti suomalaisia joukko-osastoja, joissa päällystö ja miehistö olisivat Suomen kansalaisia. (Karonen, Roitto & Ojala 2018, 75; Salokorpi 1988, 32; Hänninen 2023, 38; Härkönen 1982, 280; Koskivirta 2019; Pankkonen 2022; Jussila, Hentilä & Nevankivi 2014.)

Uuden asevelvollisuuslain mukaiset kutsunnat määrättiin toimitettavaksi vuonna 1902. Useita seminaarin miesoppilaita jätti saapumatta kyseisen vuoden kutsuntoihin, ja kenraalikuvernöörin saamien tietojen perusteella heitä olisi tähän kannustanut itse seminaarinjohtaja Oskar Borg. Suomalaisten kiihkeästä vastarinnasta johtuen asevelvollisuus Venäjän armeijassa korvattiin rahalla eli sotilasmiljoonilla. (Jussila, Hentilä & Nevankivi 2014; Ahlbäck 2012; Ahlbäck 2014.) Venäläisten viranomaisten tarkkailu osoitti Sortavalan seminaarin oppilaiden osallistuneen asevelvollisuuslain vastaiseen vastarintaan. Adressiin osallistuminen oli myös siinä mielessä luontevaa, että monet seminaarin oppilaista olivat iässä, jossa asepalveluksen suorittamiseen osallistuttiin (Ylikotila 2021, 142–143). Tästä syystä asepalveluksen suorittaminen ja valinta tehtiinkö se Suomen vai Venäjän keisarikunnan hyväksi oli heille henkilökohtainen kysymys. Myös kouluhallitus oli tietoinen Sortavalan hankalasta tilanteesta ja suhtautui siihen myötätuntoisesti (OPK 1900–1901 pöytäkirja 19.4.1901, ISA, MK (Ca:20)). Venäläistämiskausien alkaminen näkyi varsin konkreettisesti seminaarin toiminnassa, henkisessä ilmapiirissä ja siellä vaikuttavien ihmisten arjessa.

Syytöksiä, ilmiantoja ja karkotuksia: siirtymä ensimmäisestä toiseen venäläistämiskauteen

Venäjän painostus näkyi Sortavalan seminaarissa toisinaan näennäisen pienissä asioissa, kuten suomalaisten merkkihenkilöiden juhlapäivien juhlimisen kieltämisessä (Härkönen, Pankakoski & Seppä 1940, 1880–1940, 53). Tällaisella toiminnalla oli kuitenkin symbolisesti huomattavaa merkitystä, sillä kieltämällä suomalaisten merkkihenkilöiden juhlinnan kiellettiin myös juhlimasta omaa kulttuuria, kansaa ja nationalistista perintöä (Komulainen 2002, 140 & 146; Arola 2016, 70; Karonen, Roitto & Ojala 2018a, 75). Seminaarista jouduttiin perumaan venäläisten painostuksesta esimerkiksi Runebergin päivän juhla, sillä se koettiin liian kansallismieliseksi ja siten Venäjää uhkaavaksi. Nimenomaan Runebergin päivän juhlinta oli suomalaisille eräänlaista kapinamielen osoittamista, sillä kyseisenä helmikuun päivänä oli myönnetty koululaisille vapaata, vaikka venäläiset vastustivat koko juhlapäivän viettämistä. Myöhemmässä tutkimuksessa Runebergin päivän vieton on katsottu olleen jopa tahallinen keino ärsyttää venäläisviranomaisia (esim. Hänninen 2023, 148). Venäläiset väänsivät asiasta jopa kouluhallituksen kanssa, jonka mielestä jokaisen oppilaitoksen johtajalla oli oikeus päättää oman laitoksensa vapaapäivistä (Härkönen, Pankakoski & Seppä 1940, 53; Hänninen 2023, 148–149). Ylipäätään kenraalikuvernööri Bobrikovia

ärsytti, kuinka suomalaisessa koululaitoksessa arvostettiin suomalaisia merkkimiehiä enemmän kuin keisaria (Hänninen 2023, 36).

Erityisesti Oskar Borgin toimiessa seminaarin johtajana vuosina 1987–1907 venäläisten painostus ja hyökkäily Sortavalan seminaaria vastaan korostuivat ensimmäisen venäläistämiskauden seurauksena, ja venäläiset viranomaiset tarkkailivat Sortavalaa herkeämättä. Kenraalikuvernööri Bobrikov vieraili itse kesällä 1903 Sortavalan seminaarissa, mistä hän löysi muistutettavaa esimerkiksi siitä, miten keisari oli esitetty seminaarin seinälle ripustetussa muotokuvassa. (Härkönen, Pankakoski & Seppä 1940, 107–108; Isosaari 1989, 22.) Keisarin muotokuva oli keisarivallan tunnusmerkki, joten sen esillepanosta oltiin tarkkoja. Jo pelkästään muotokuvan poistaminen seinältä oli kielletty puhumattakaan sen turmelemisesta. Keisarin muotokuva symboloi uskollisuutta keisarikunnalle: monet kansanvalistajat pyrkivät korvaamaan keisarin kuvan venäläistämiskausien aikaan suomalaisilla suurmiehillä tai kansallisesti merkittävillä aiheilla, mikä oli jälleen yksi keino ärsyttää venäläisiä. (Hänninen 2023, 142–143.) Bobrikov oli vierailunsa yhteydessä arvostellut Sortavalan seminaaria myös siitä, että vaikka siellä oli ulkoisesti kaikki puitteet kunnossa, siellä ei vallinnut hänen mielestään oikeanlainen eli venäläiselle valtionjohdolle myönteinen henki (Isosaari 1989, 22–23).

Keväällä 1904 venäläinen lehti Svjat syytti Sortavalan seminaaria ja nimenomaan sen opettajia valtiollisesta kiihotuksesta sekä ortodoksisen kirkon vastaisuudesta (OPK 1904–10 pöytäkirjat 3.4.1904 & 7.4.1904, ISA, MK (Ca:22–24); Härkönen, Pankakoski & Seppä 1940, 105–106; Isosaari 1989, 21–22). Johtaja Borgin otettua asiasta yhteyttä kouluhallitukseen selvisi, että seminaarin opettajakuntaa vastaan oli tehty ilmiantoja myös kenraalikuvernööri Bobrikoville asti. Bobrikov puolestaan asetti seminaaria ja sitä vastaan kohdistettuja syytöksiä tutkimaan erityisen komitean, jossa oli viisi jäsentä. Seminaarijohtaja Borg kiisti ilmiantojen syytökset jyrkästi omassa vastauksessaan kouluhallitukselle. (OPK 1904–10 pöytäkirja 11.4.1904, ISA, MK (Ca:22–24); Merikoski 1940, 276; Kemppinen 1969, 156.) Samaan aikaan suomalaisissa sanomalehdissä kirjoiteltiin toistuvasti huhuista, joiden mukaan Sortavalan seminaaria oltiin lakkauttamassa, ja sama uhka oli kantautunut myös kouluhallituksen tietoon. Lopulta seminaarin lakkauttamispäätös jäi toteuttamatta Bobrikovin murhan myötä: asia oli edennyt jo kenraalikuvernöörin pöydälle saakka, mutta hänen menehtymisensä myötä aloite jäi nuijimatta läpi. (Lahti 1930, 117.)

Ensimmäisen venäläistämiskauden loppuun tultaessa tulkinnat Suomen autonomisesta asemasta olivat kärjistyneet kärjistymistään. Jos asevelvollisuusasetuksen muutoksesta liikkeelle lähtenyt helmikuun manifesti vuonna 1899 käynnisti ensimmäisen venäläistämiskauden, niin sen päätepisteenä on yleisesti pidetty vuoden 1905 suurlakkoa. Johtaja Borgin ansiosta kuohuva suurlakkosyksy sujui seminaarissa suhteellisen rauhallisesti, sillä hänellä oli oppilaisiin huomattava valta, ja hän osasi hillitä heidän tunteitaan. Puheissaan Borgin oli oltava varovainen vallitsevissa poliittisissa oloissa, mutta seminaarin henkilökunnan ja oppilaiden keskuudessa hänet tunnettiin kansallismielisenä henkilönä. Erimielisyyksien keskellä johtaja Borg onnistui löytämään yleensä ratkaisun valitsematta puolia ja pyrki kannustamaan konfliktien ratkomiseen asianosaisten kesken. (Lahti 1930, 173–174; Härkönen, Pankakoski & Seppä 1940, 55.) Seminaari säilyi ensimmäisen venäläistämiskauden

vaikeina vuosina toiminnassa vähintään osittain hänen diplomaattisten taitojensa ansiosta.

Lisäksi Venäjän tappiollinen sota Japania vastaan heikensi Venäjän asemaa, ja Suomessa yhteiskunnalliset olosuhteet hetkellisesti normalisoituivat, minkä lisäksi jopa toteutettiin eduskuntauudistus ja joukko muita uudistuksia (Nygård & Kallio 1987, 14; Meinander 2006, 147; Meinander 2018, 34–35; Pankkonen 2022, 2). Myös Sortavalan seminaarin kokemaa painostusta hieman helpottivat yhtäältä kenraalikuvernööri Bobrikovin kuolema ja toisaalta suurlakon jälkeinen marraskuun manifesti, joka lopetti venäläisten viranomaisten tiukentuneet toimenpiteet ja asetukset. Sortavalan seminaarissa muiden Suomen oppilaitosten tapaan iloittiin suuresti lakon päättymisen jälkeen, ja tunnelman kuvailtiin olleen helpottunut, sillä vaikeiden aikojen kuviteltiin nyt olevan takanapäin. (Härkönen, Pankakoski & Seppä 1940, 53; Karonen, Roitto & Ojala 2018, 91–92.)

Borgin jälkeen seminaarin johtajan roolissa toimi K. A. O. Relander, joka tunnettiin vielä Borgia kiihkeämpänä kansallisuusasiamiehenä. Uuden venäläistämiskauden merkit olivat ilmassa samoihin aikoihin, kun Relander astui virkaan Borgin menehtymisen jälkeen vuonna 1907. Vuonna 1908 venäläistämistoimet käynnistyivät kunnolla toistamiseen, ja tällöin keskeistä oli perustuslaillisten virkamiesten vaihtaminen Venäjän hallinnolle kuuliaisiin henkilöihin. Myös suomalaisten ja venäläisen hallinnon välinen juopa syveni entisestään, sillä näkemykset Suomen hallinnollisesta asemasta etääntyivät osapuolien välillä yhä kauemmas toisistaan. (Lahti 1930, 174; Koskivirta 2019, 144; Jussila, Hentilä & Nevakivi 2014, 94; Pankkonen 2022, 3–4.)

Tällöin Sortavalan seminaarin arkeen tuotiin läsnä yhä enemmän Venäjästä muistuttavia konkreettisia asioita. Tämä näkyi esimerkiksi toistuvissa muistutuksissa pitää keisarikunnan hallitsijan muotokuvaa esillä sekä yhä lisääntyneessä Venäjän historian ja kielen opetuksessa (Härkönen, Pankakoski & Seppä 1940, 55–56; Lahti 1930, 109). Venäläisiä viranomaisia kiinnosti enenevissä määrin, miten seminaarissa esimerkiksi opetettiin Venäjän historiaa ja maantietoa. He pyrkivät konkreettisin keinoin siihen, ettei suomalaista nuorisoa kasvatettaisi puolustamaan ”kuvitteellista” Suomen valtiota. Venäläisten virkamiehien mielestä suomalaiset oppikirjat olivat täynnä puolueellisia faktoja ja Venäjän keisarikunnan tilanteen vääristelyä. Juuri maantiedolla ja historialla oli poliittisesti merkitystä, ja niitä pidettiin avaimena suomalaiskoululaisten venäläistämiseen. (OPK 1911–15 pöytäkirja 12.12.1911, ISA, MK (Ca:25); Lahti 1930, 110–113; Kemppinen 1969, 190; Hänninen 2023, 65.) Lisäksi nähtävissä oli viitteitä sensuurista, sillä viranomaiset antoivat määräyksiä koskien oppimateriaaleja ja -kirjallisuutta (OPK 1911–15 pöytäkirja 31.3.1914, ISA, MK (Ca:25)).

Franz Albert Seynin kenraalikuvernöörikautena Sortavalassa kävi yhä enemmän venäläisiä virkamiehiä tarkastamassa seminaarin toimintaa. Seyn oli aikalaisten mielestä henkilö, joka puuttui pienimpiinkin seikkoihin, jos ne olivat hänen silmissään epäkohtia. (OPK 1911–15 pöytäkirja 12.12.1911, ISA, MK (Ca:25); Merikoski 1940, 162–163; Kemppinen 1969, 134–135.) Uutta kenraalikuvernööri Seynia kuvailtiinkin seminaarimatrikkelissa ”Suomen vannoutuneeksi vihamieheksi”, joka oli ottanut

päämääräkseen Sortavalan seminaarin lakkauttamisen ja alueen venäläistämisen. Ylipäätään Seynin selkeä pyrkimys oli entistä vahvemmin venäläistää Raja-Karjalan kouluja. Venäläisten viranomaisten salaiset asiakirjat vahvistavat näkemyksen, sillä kenraalikuvernööri Seynin aikaan Sortavalan seminaari todella oli toistuvasti erityisen tarkkailun alla. (Kenraalikuvernööri Seynin asiakirjat 1900–1917, Kenraalikuvernööri Seynin asiakirjat (Hd:45); Prokuraattorin takavarikoimat asiakirjat 1904–17, KSA (Hd:105); Merikoski 1940, 158 & 303–304.) Seyn myös puuhasi Sortavalan seminaarin siirtämistä Haminaan, jotta seminaarin alueellinen merkitys Karjalassa vähenisi. Lisäksi Seyn suunnitteli Bobrikovin tavoin Sortavalan seminaarin lakkauttamista, mutta nämä molemmat hankkeet epäonnistuivat. (Merikoski 1940, 284 & 287–288; Kemppinen 1969, 153.)

Relander ei ollut helpossa asemassa viranomaisten painostuksen keskellä, mutta hän onnistui pitämään seminaarin toiminnassa (Härkönen, Pankakoski & Seppä 1940, 58 & 67). Relanderin asemaa mutkisti, että toinen hänen pojistaan, Ilmari Relander (s. 24.11.1894–k. 18.11.1932) kuului Karjalaiseen Osakuntaan, joka perusti Raja-Karjalaan useita suomalaisia kansakouluja. Poliittisesta näkökulmasta vielä merkittävämpää oli Ilmari Relanderin liittyminen keväällä 1916 saksalaiseen jääkäripataljoonaan saamaan vapaaehtoisena jääkärikoulutusta. Ilmari Relander osallistui myös venäläisten sotilastarvikevaraston räjäyttämiseen Kilpisjärvellä kesällä 1916, minkä vuoksi hänet pidätettiin lokakuussa 1916. Ilmari Relander toimitettiin ja Pietariin Spalernajan vankilaan, mistä hän vapautui Venäjän vallankumouksen puhjettua maaliskuussa 1917. Myöhemmin Ilmari Relander taisteli Suomen sisällissodassa vuonna 1918 valkoisten puolella Karjalan ratsujääkärirykmentin päällikkönä. (Merikoski 1940, 294; Jernström 1933; Auer 1935.)

Seminaarijohtaja Relanderin tapauksessa hänen perhesuhteensa eli erityisesti hänen poikansa toiminta vaikuttivat olennaisesti venäläisviranomaisten suhtautumiseen. Myös Relanderia itseään syytettiin positiivisesta suhtautumisesta jääkäriliikkeeseen ja jopa oppilaisiin kohdistetusta jääkäripropagandasta. Tämän vuoksi venäläiset pitivät Relanderia suursuomalaisuuden kannattajana. Erityisesti näillä perustein seminaarin johtaja Relander karkotettiin vuosiksi 1916–17 Siperiaan. Kenraalikuvernööri Seynilla oli suunnitelmissa ”puhdistaa” myös seminaarin muuta opettajakuntaa Relanderin jälkeen, sillä hänestä useat heistä olivat suursuomalaisuuden kannattamisen lisäksi jopa suoranaisen venäläisvihamielisiä. Relander palasi karkotuksen jälkeen seminaarin johtajaksi ja erosi virasta vasta jäädessään eläkkeelle vuonna 1928. (Merikoski 1940, 293–297 & 304; Härkönen, Pankakoski & Seppä 1940, 67; Lahti 1930, 124 & 174; Isosaari 1989, 16; Kemppinen 1969, 170 & 270–271.)

On aiheellista pohtia, ilmenikö muissa seminaareissa samankaltaisia ongelmia venäläistämiskausien aikaan kuin Sortavalassa. Seminaareista ainoastaan Tammisaaren ruotsinkielistä naisseminaaria tarkkailtiin Sortavalan lisäksi. Tammisaari oli ruotsinkielinen paikkakunta, ja ruotsinkielisen väestön keskuudessa venäläistämistoimien vastustaminen oli usein sekä varsin näkyvää että äänekästä. Kiinnostavaa on silti, että Tammisaaren tapauksessa kyseessä oli naisseminaari, vaikka useimmiten poliittinen aktiivisuus on liitetty ennen kaikkea miesoppilaisiin. (aiheesta esim. Rantala 2005; Ylikotila 2021.) Toisaalta sivistyneistön naisten on havaittu osallistuneen venäläistämistä vastustaneeseen vastarintaan, joten todennäköisesti

Tammisaari oli tarkkailtavana sen oppilaiden ruotsinkielisyyden sekä naisoppilaiden keskimääräistä korkeamman sosioekonomisen taustan vuoksi. Tammisaarella oli ylipäätään maine venäläisvastaisena paikkakuntana. (Hänninen 2023, 66 & 117; Ylikotila 2021, 61.)

Toisen venäläistämiskauden myötä Sortavalan seminaarin sisällä tilanne oli kiristynyt, ja myös sen omat sisäiset rivit olivat alkaneet rakoilla. Pahimmillaan seminaarin ympärillä ja jopa sen sisällä vilisi urkkijoita ja ilmiantajia (Härkönen, Pankakoski & Seppä 1940, 126). Jo vuonna 1907 eräs seminaarista erotettu miesoppilas oli tehnyt ilmiannon kahta seminaarin opettajaa vastaan, mitä jouduttiin laajasti tutkimaan niin seminaarissa kuin kouluhallituksen parissakin (OPK 1904–10, pöytäkirja 17.9.1907 & 18.9.1907, ISA, MK (Ca:22–24); Härkönen, Pankakoski & Seppä 1940, 58). Opettajakunnan pöytäkirjojen perusteella kyseinen ilmianto vaikuttaa liittyneen ennen kaikkea oppilaan henkilökohtaisiin kaunoihin kyseisiä opettajia vastaan eikä niinkään poliittisiin tekijöihin. On mahdollista, että kyseinen oppilas hyödynsi ajan räjähdysherkkää poliittista ilmapiiriä omaksi edukseen yrittäessään kostaa häntä mielestään väärin kohdelleille seminaariopettajille. Toiminnasta saattoi olla hänelle myös henkilökohtaisia seurauksia, sillä ilmiantajiin suhtauduttiin Suomessa hyvin negatiivisesti, ja heitä moitittiin yleisesti kansan keskuudessa pettureiksi. Monesti ilmiantamisen jälkeen he joutuivat erilaisten kostotoimenpiteiden kohteiksi. (Hänninen 2023, 107–112.)

Jopa varsinaista urkintaa tapahtui seminaarin sisällä. Vuonna 1916 kävi ilmi, että kolme seminaarin miesoppilasta olivat saaneet venäläisviranomaisilta palkkaa seminaarin asioiden urkkimisesta ja ilmiantamisesta. Venäläinen hallinto piti useita seminaarin opettajia saksalaismielisinä, mikä oli ajan yhteiskunnallisissa oloissa tuomittavaa. Erityisesti tämän vuoksi venäläiset lahjoivat kolme seminaarin miesoppilasta tarkkailemaan seminaarin opettajia ja raportoimaan havainnoistaan venäläisille. Seminaarin opettajat olivat huomanneet, että seminaarin sisäiset asiat kulkeutuivat poikkeuksellisen nopeasti venäläisille. Alettiin epäillä, että seminaarin sisällä voisi olla ilmiantaja ja pian epäilykset kiteytyivät näihin kolmeen oppilaaseen. Ilmiantoon syyllistyneet oppilaat erotettiin seminaarista nopeasti, ja opettajakunnan keskuudessa heidät tuomittiin ”siveellisesti sopimattomiksi” seminaarioppilaan asemaan. Opettajakunnan tekemä päätös on merkittävä muutos aiempaan verrattuna, sillä poliittiset syyt olivat aiemmin tai myöskään tapauksen jälkeen johtaneet hyvin harvoin seminaarista erottamiseen. (OPK 1904–10, pöytäkirja 17.9.1907 & 18.9.1907, ISA, MK (Ca:22–24); Merikoski 1940, 294–295; Lahti 1930, 122–123; Kemppinen 1969, 154–156; Rantala 2005, 20–21 & 210–211; Ylikotila 2021, 168–169.) Oppilaiden petollisuus seminaaria ja omaa isänmaata kohtaan nähtiin niin vakavana rikkomuksena, että ainoa riittävän kova rangaistus heille oli estää pääsy opettajan ammattiin.

Samoihin aikoihin seminaariin palasi sieltä pitkään poissa ollut miesoppilas, jonka palaamisen yhteydessä selvisi, että oppilas oli ollut vangittuna Venäjällä ilmiantajien lausunnon perusteella. Mitään tietoa tästä ei ollut kulkenut seminaarin opettajakunnalle, joten oppilasta koskeneet syytökset tulivat opettajakunnalle yllätyksenä. Miesoppilas oli joutunut Spalernajan vankilaan Venäjälle, koska viranomaiset olivat syyttäneet häntä jääkärien värväämisestä Saksaan: epäselväksi kuitenkin jäi, oliko syytöksillä todellista perää. Seminaarissa tiedettiin myös kahden muun miesoppilaan lähteneen

aiemmin Saksaan jääkärikoulutukseen, vaikka venäläisille tätä asiaa ei myönnetty edes heidän siitä kysellessä. Seminaarin miesoppilaiden osallistuminen jääkärikoulutukseen Saksassa ei ollut täysin poikkeuksellista, vaan sitä esiintyi myös muissa seminaareissa kuten Uudessakaarlepyyssä. Sortavalan seminaarin miesoppilaaseen kohdistunut syytös ei siis ollut ainoa laatuaan. Lähes vuoden vankeuden jälkeen oppilas oli vapautettu ja hänet päästettiin poikkeuksellisesti jatkamaan seminaariopintojaan kesken lukukauden. (OPK 1915–26, pöytäkirja 2.4.1917, ISA, MK, (Ca:26); Lahti 1930, 120; Ylikotila 2021, 137–138) Sama nuorukainen menehtyi vuonna 1919 Aunuksen retkellä (Kemppinen 1969, 162). Seminaarissa vangittuna pidettyyn oppilaaseen suhtauduttiin kuin sankariin, ja hänet nähtiin yhtenä sortotoimien monista uhreista Sortavalan seminaarissa.

Yhteenveto

Analysoidut teemat koskien Sortavalan seminaarin venäläistämistoimia muodostuivat luontevasti aineistonkeruun yhteydessä lähdeaineiston ja tutkimuskysymysten välisenä vuoropuheluna. Aineistosta erottui ja toistui neljä teemaa. Ensiksi painottuivat Sortavalan seminaarin perustamiseen liittyneet vaikeudet. Seuraavaksi ongelmia aiheutti Sortavalan seminaarin opettajien sekä venäläisten viranomaisten keskenään eriävät mielipiteet venäjän kielen asemasta. Lisäksi seminaarin opettajiin ja oppilaisiin kohdistettiin viranomaisten taholta erilaisia epäilyksiä ensimmäisen venäläistämiskauden aikaan. Viimeisessä vaiheessa toisen venäläistämiskauden aikana ilmeni toimia kuten syytöksiä, ilmiantoja sekä karkotuksia, joita kohdistettiin sekä seminaariin että sen sisällä toimineisiin henkilöihin.

Aineiston perusteella voidaan todeta, että venäläiset viranomaiset näkyivät Sortavalan seminaarissa sen perustamisen jälkeen ja nimenomaan venäläistämiskausien aikaan merkittävän paljon ja toistuvasti. Analyysi osoittaa, että Sortavalan geopoliittinen sijainti vaikutti seminaarin toimintaan koko sen olemassaolon ajan, mikä käy ilmi sekä Sortavalan seminaarin matrikkeleista että esimerkiksi opettajakunnan pöytäkirjoista, mutta tämä vaikutus korostui nimenomaan venäläistämiskausien aikaan. (Koskivirta 2019; Jussila 1979; Nygård & Kallio 1987; Seitkari 1968; Vares 1987, 9–16; Lähteenmäki 2018; Jussila, Hentilä & Nevakivi 2014; Sihvo 1973.)

Seminaarissa ilmeni erityisen vakavia ongelmia täsmällisesti niinä ajanjaksoina, jotka on aiemmassa historiantutkimuksessa määritelty venäläistämiskausiksi (Seitkari 1968; Nygård & Kallio 1987; Vares 1987; Vares 2000; Tommila 1999). Tällä perusteella voi todeta, että valtiollispoliittinen ja kulloinkin vallinnut maailmanpoliittinen tilanne vaikuttivat suoraan siihen, kuinka paljon venäläisviranomaiset ohjailivat ja tarkkailivat Sortavalan seminaaria. Toisaalta vallitsevat olot heijastuivat siihen, että seminaarissa jouduttiin elämään jatkuvassa epävarmuudessa tulevaisuuden suhteen, ja että seminaarin johto, opettajat ja ajoittain oppilaatkin joutuivat kovan paineen alle. Monilla Sortavalan seminaarissa ilmenneillä ongelmilla oli kuitenkin pidemmät juuret, jotka liittyivät osittain seminaaria edeltävään aikaan, mutta usein nämä ongelmat kärjistyivät venäläistämiskausien aikaan.

Sortavalan seminaarin alkuvaiheissa on nähtävissä vielä eräänlaista keskinäistä valtakamppailua yhtäältä opettajien kesken ja toisaalta oppilaiden ja opettajien välillä.

Myöhemmin samaa ilmiötä ei ole nähtävissä Venäjän uhan kasvaessa, eli seminaarissa keskinäiset kaunat unohdettiin ja voimat yhdistettiin ”yhteistä” vihollista vastaan. Näkökulma on korostunut myös Sortavalan seminaarin matrikkeleissa, joissa toistuvasti korostettiin, kuinka Sortavalan seminaari sai kamppailla jatkuvasti olemassaolonsa puolesta venäläisiä viranomaisia vastaan. Eräänlainen taistelu omasta olemassaolosta väritti sekä seminaarin opettajien että oppilaiden kokemuksia, mikä näkyy poikkeuksellisen selkeästi myös seminaaria käsittelevissä muistelmateoksista, sillä yleensä tällaisissa teoksissa korostuvat myönteiset kokemukset negatiivisten sijasta (Härkönen, Pankakoski & Seppä 1940; Lahti 1930; Merikoski 1919; Merikoski 1940; Halila 1980; Isosaari 1980; Isosaari 1989). Tämän nähtiin puolestaan herättäneen seminaarissa toimineet opettajat ja oppilaat isänmaallisen toiminnan merkitykseen: erityisesti venäläistämiskausien alkamisen jälkeen voi perustellusti sanoa, että myös seminaarin oppilaat olivat nationalistisessa toiminnassa aktiivisia ja pyrkivät konkreettisen toiminnan kautta vastustamaan venäläistämistoimia. Heille nationalismi oli käytännönläheistä toimintaa, kuten pyrkimyksiä sivistää karjalaista kansaa tai vastustaa asevelvollisuusadressia sekä myöhemmin esimerkiksi osallistumista jääkäritoimintaan.

Aiemmassa tutkimuksessa on pääasiassa korostettu Sortavalan seminaarin Raja-Karjalan alueelle kohdistaman sivistystyön positiivista vaikutusta (esim. Halila 1980; Isosaari 1964; Merikoski 1919; Merikoski 1940; Lahti 1930; Härkönen, Pankakoski, & Seppä 1940). Vaikka tässä ”sivistystyössä” seminaarin näkökulmasta pyrittiin parantamaan ja kehittämään alueen sivistyksellisiä olosuhteita, on toisaalta huomioitava, että alueen karjalaisten ”sivistäminen” tapahtui seminaarin opettajien sekä oppilaiden omilla ehdoilla eikä paikallisen väestön tarpeista tai haluista kummuten. Tästä syystä on syytä huomauttaa, vaikka näennäisesti seminaarissa pyrittiin parantamaan karjalaisten tilannetta, ei toiminnassa kuitenkaan otettu huomioon paikallisen väestön lähtökohtia tai sen omia toiveita. Myös ”karjalaisuus” näyttäytyi seminaarissa dualistisena eli kahtiajakoisena ilmiönä: yhtäältä sen nähtiin luovan jatkumon myyttiseen muinaissuomalaisuuteen ja sen alkujuurille; toisaalta karjalaisuus saattoi toisessa yhteydessä merkitä seminaarin näkökulmasta vääränlaista uskoa, sivistymättömyyttä tai jopa suoranaista takapajuisuutta. Se, millaisia konnotaatioita karjalaisuuteen liittyi, riippui pitkälti asiayhteydestä, jossa asiasta puhuttiin sekä puhujan omasta suhtautumisesta.

Aiemmassa tutkimuksessa on havaittu, että muihin Suomen seminaareihin verrattuna Sortavala näyttäytyi poikkeuksena poliittisen aktiivisuutensa vuoksi: erityisesti tultaessa 1920-luvun lopulle ja 1930-luvuille seminaarissa niin sen opettajat kuin oppilaatkin osallistuivat aktiivisesti valkoisen Suomen pyrkimyksiin ja yhdistyksiin, joilla oli selkeitä poliittisia päämääriä, vaikka kouluhallitus pyrki rajoittamaan tai käytännössä jopa kieltämään opettajien poliittisen aktiivisuuden. (Ylikotila 2021, 165–166; Rantala 2005, 20–21 & 210–211; Haikari & Kotilainen 2016, 209; Halila 1963, 76–81; Valtonen 2009, 85.) Artikkeli täydentää näitä havaintoja, sillä kerätyn aineiston perusteella on ilmeistä, että poliittisuus ja nationalismi erityisesti kansallisromanttisessa hengessä olivat osa Sortavalan seminaarin henkistä ilmapiiriä ja toimintakulttuuria venäläistämiskausista ja jopa seminaarin perustamisesta lähtien.

Artikkelissa on esitetty synteesi niistä monista ongelmista, joita Sortavalan seminaarissa kohdattiin vuosina 1880–1917. Venäläistämiskausiin liittyviä teemoja ilmeni aineistossa paljon, ja niissä on aihetta vielä syventäville jatkotutkimuksille, kuten tiettyjen opettajien tai opiskelijoiden venäläistämiskausien aikaisen toiminnan lähemmälle tarkastelulle. Tutkimusta voitaisiin laajentaa edelleen käyttämällä täydentävänä aineistona paikallisia sanomalehtiaineistoja, joiden avulla voitaisiin tarkastella, miten seminaarin ja venäläisten viranomaisten välisiä konflikteja käsiteltiin paikallislehdistössä. Myös yksilöön keskittyvän tutkimuksen toteuttaminen olisi aihepiirille kiinnostava lisä: esimerkiksi tekstissä sivutun seminaarioppilaan Iivo Härkösen henkilökohtaista arkistoa voisi käyttää hänen seminaariaikansa osalta syventämään käsitystä siitä, miten ajan poliittiset jännitteet vaikuttivat hänen seminaariaikaansa. Lisäksi Tammisaaren seminaarin tilanteen vertailu Sortavalan seminaarin rinnalla voisi tuoda esille uusia tuloksia siitä, miten venäläistämiskaudet vaikuttivat laajemmin seminaarilaitokseen.

FT Anna-Kaisa Ylikotila, tutkijatohtori, Historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopisto.

Arkistolähteet

Kenraalikuvernööri Seynin asiakirjat (KSA)

Kenraalikuvernööri Seynin asiakirjat 1900–1917 (Hd:45)

Prokuraattorin takavarikoimat asiakirjat 1904–1917 (Hd:105)

Viipurin lääninhallituksen lääninkanslian arkisto

Salaiset aktit 1901 nro 4/25-4/26 (Eb:1)

Mikkelin Kansallisarkisto (MK)

Itä-Suomen seminaarin arkisto (ISA)

Opettajakokousten pöytäkirjat (OPK)

Opettajakokousten pöytäkirjat 1880–83 (Ca:1)

Opettajakokousten pöytäkirjat 1880–82 (Ca:2)

Opettajakokousten pöytäkirjat 1884 (Ca:3)

Opettajakokousten pöytäkirjat 1885 (Ca:4)

Opettajakokousten pöytäkirjat 1886 (Ca:5)

Opettajakokousten pöytäkirjat 1887 (Ca:6)

Opettajakokousten pöytäkirjat 1888 (Ca:7)

Opettajakokousten pöytäkirjat 1889 (Ca:8)

Opettajakokousten pöytäkirjat 1890 (Ca:9)

Opettajakokousten pöytäkirjat 1891 (Ca:10)

Opettajakokousten pöytäkirjat 1892 (Ca:11)

Opettajakokousten pöytäkirjat 1893 (Ca:12)

Opettajakokousten pöytäkirjat 1894 (Ca:13)

Opettajakokousten pöytäkirjat 1895 (Ca:14)

Opettajakokousten pöytäkirjat 1896 (Ca:15)

Opettajakokousten pöytäkirjat 1897 (Ca:16–17)

Opettajakunnan pöytäkirjat 1898 (Ca:18)

Opettajakokousten pöytäkirjat 1899 (Ca:19)

Opettajakokousten pöytäkirjat 1900–1901 (Ca:20)

Opettajakokousten pöytäkirjat 1902–1903 (Ca:21)

Opettajakokousten pöytäkirjat 1904–10 (Ca:22–24)

Opettajakokousten pöytäkirjat 1911–15 (Ca:25)

Opettajakokousten pöytäkirjat 1915–1926 (Ca:26)

Painetut lähteet

Härkönen, Iivo, K. H. Pankakoski & Väinö Seppä. 1940. *Sortavalan seminaari 1880–1940.* Helsinki: Valistus.

Lahti, Aimo. 1930. *Sortavalan seminaari 1880–1930*. Helsinki: Valistus.

Kirjallisuus

Ahonen, Sirkka & Jukka Rantala. 2001. Introduction. Norden's Present to the World. Teoksessa *Nordic Lights. Education for the Nation and Civic Society in the Nordic*

Countries 1850–2000, eds. Sirkka Ahonen & Jukka Rantala, 4–15. Studia Fennica, Historica 1. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Ahlbäck, Anders. 2012. Asevelvollisuuden ja mieheyden lyhyt historia. Teoksessa *Mieskysymys. Miesliike, -työ, -tutkimus ja tasa-arvopolitiikka*, toim. Arto Jokinen, 223–230. Tampere: Tampereen yliopisto, https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-8899-3.

Ahlbäck, Anders. 2014. Taistelu mieheyden militarisoinnista itsenäisyyden alkuvuosina. Teoksessa *Näkymätön sukupuoli. Mieheyden pitkä historia*, toim. Pirjo Markkola, Ann-Catrin Östman & Marko Lamberg, 192–223. Tampere: Vastapaino.

Arola, Pauli. 2016. Sotien kokemukset ja koulumuistojen kertojat. Teoksessa *Koulu ja menneisyys*, toim. Janne Säntti, Jukka Rantala & Arto Nevala, 56–88. Helsinki: Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seura.

Auer, Into. 1935. *Kalterijääkärit III.* Porvoo: WSOY.

Boli, John. 1989. *New citizens for a new society. The Institutional Origins of Mass Schooling in Sweden.* Oxford: Pergamon.

Burchardt, Mette, Pirjo Markkola & Heli Valtonen. 2013. Introduction. Education and the making of the Nordic welfare state. Teoksessa *Education, state and citizenship*, eds. Mette Burchardt, Pirjo Markkola & Heli Valtonen, 7–30. NordWel Studies in Historical Welfare State Research 4. Helsinki: Nordic Centre of Excellence NordWel, http://hdl.handle.net/10138/42193.

Eiskonen, Satu. 2000. *Arkea ja juhlaa Jyväskylän seminaarissa. Elämä 1800-luvun laitosyhteisössä.* Pro gradu -tutkielma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-2000849553.

Englund, Tomas. 1986. *Curriculum as a Political Problem. Changing Educational Conceptions with Special Reference to Citizenship Education.* Uppsala: Uppsala University.

Eskola, Jari & Juha Suoranta. 2008. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen.* Tampere: Vastapaino.

Florin, Christina. 1987. *Kampen om katedern. Feminiserins- och socialiseringsprocessen inom den svenska folkskolan lärarkår 1860–1906.* Umeå: Umeå Univeristät,

http://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:642087/FULLTEXT02.pdf.

Haikari, Janne & Sofia Kotilainen. 2016. *Opettajuuden mallia. Jyväskylän normaalikoulu 1864–2015.* Jyväskylä: Jyväskylän Normaalikoulu.

Halila, Aimo. 1963. *Jyväskylän seminaarin historia.* Helsinki: WSOY.

Halila, Aimo. 1980. Sortavalan seminaarin maakunnallinen ja valtakunnallinen merkitys. Teoksessa *Ajat muuttuvat – Sortavalan seminaarin 100-vuotisjuhlakirja,*

toim. Urho Somerkivi, Antti Henttonen, Toivo Ahjopalo, Olavi Ketonen & Elias Turunen, 13–16. Porvoo: Kymölän kilta.

Henttonen, Antti. 2004. Sortavalan seminaari oli Karjalan korkeakoulu. *Suomen Kouluhistoriallisen Seuran Vuosikirja 42, Koulu kansakuntaa rakentamassa*: 86–100, https://journal.fi/koulujamenneisyys/article/view/98961.

Holmén, Janne. 2018. Demokraattinen koulu. Yhdenvertaisuudesta ja osallisuudesta 1960–2020. Teoksessa *Kansanvallan polkuja. Demokratian kehityspiirteitä Suomessa ja Ruotsissa 1800-luvun lopulta 2020-luvulle*, toim. Henrik Meinander, Petri Karonen & Kjell Östberg, 287–330. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1438. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Hyyrö, Tuula. 2006. *Alakansakouluopettajien valmistuksen kehitys Suomessa vuosina 1866–1939.* Acta Electronica Universitatis Tamprensis 522. Tampere: Tampereen yliopisto, https://urn.fi/urn:isbn:951-44-6613-6.

Hämynen, Tapio. 1993. *Liikkeellä leivän tähden. Raja-Karjalan väestö ja sen toimeentulo 1880–1940.* Historiallisia tutkimuksia 170. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Hämynen, Tapio. 1995. *Suomalaistajat, venäläistäjät ja rajakarjalaiset. Kirkko- ja koulukysymys Raja-Karjalassa 1900–1923.* Ortodoksisen teologian laitoksen julkaisuja 17. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Hänninen, Reetta. 2023. *Kapinaa ja kiusantekoa. Venäjän sortokoneiston vastustus Suomessa*. Helsinki: Otava.

Härkönen, Mirja. 1982. *Kouluylihallituksen ensimmäisen päällikön Casimir von Kothenin koulupolitiikka. Taustaa, tuloksia, tavoitteita.* Historiallisia tutkimuksia 119. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Isosaari, Jussi. 1964. *Bruno Boxström ja Sortavalan seminaarin kasvatusaineiden opetus 1882–1917.* Jyväskylä studies in education, psychology, and social research 10. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Isosaari, Jussi. 1980. Kaarlo Merikosken elämäntyö. Teoksessa *Ajat muuttuvat. Sortavalan seminaarin 100-vuotisjuhlakirja*, toim. Urho Somerkivi, Antti Henttonen, Toivo Ahjopalo, Olavi Ketonen & Elias Turunen, 23–28. Porvoo: Kymölän kilta.

Isosaari, Jussi. 1989. *Seminaarista yhteiskuntaan. Sortavalan seminaarista vuosina 1884–1940 valmistuneet kansakoulunopettajat maamme kulttuuri-, yhteiskunta- ja talouselämän vaikuttajina.* Helsinki: Kymölän kilta.

Jauhiainen, Annukka. 2012. Ulossulkemisen muodot: tapaus Kaino Oksanen. Teoksessa *Rajankäyntejä. Tutkimuksia normaaliuden, erilaisuuden ja poikkeavuuksien tulkinnoista ja määrittelyistä. Juhlakirja Joel Kivirauman täyttäessä 60 vuotta*, toim. Heikki Silvennoinen & Päivi Pihlaja, 189–203. Turun yliopiston kasvatustieteiden

tiedekunnan julkaisuja A: 214. Turku: Turun yliopisto, https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-8395-7.

Jernström Erik. 1933. *Jääkärit maailmansodassa.* Helsinki: Sotateos oy.

Jussila, Osmo, Seppo Hentilä & Jukka Nevakivi. 2014. *Suomen poliittinen historia 1809–2009.* Helsinki: WSOY.

Kaarninen, Mervi. 1995. *Nykyajan tytöt. Koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa.* Bibliotheca historica 5. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Karonen, Petri. 2013. Sodasta rauhaan ja takaisin – Suomi 1500–2000. Teoksessa *Kaikki syntyy kriisistä*, toim. Jaakko Hämeen-Anttila, Kimmo Katajala, Ari Sihvola & Ilari Hetemäki, 184–197. Helsinki: Gaudeamus.

Karonen, Petri, Matti Roitto & Jari Ojala. 2018. Poliittiset kulttuurit 1430–1930. Teoksessa *Kansanvallan polkuja. Demokratian kehityspiirteitä Suomessa ja Ruotsissa 1800-luvun lopulta 2020-luvulle*, toim. Henrik Meinander, Petri Karonen & Kjell Östberg, 71–112. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1438. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Karttunen, Uuno. 1932. *Sortavalan kaupungin historia.* Sortavala: Sortavalan kirjapainon osakeyhtiö.

Kauranen, Kaisa. 2006. Kansanihmisten käsikirjoitukset Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoissa. Transsi ja jazzmuusikkojen huippukokemukset. *Elore* 13, 2: 1–15, https://doi.org/10.30666/elore.78593.

Kemppinen, Iivar. 1969. *Sortavalan seminaarin historia.* Joensuu: Kymölän kilta.

Komulainen, Katri. 2002. Kansallisen ajan esitykset oppikoulujen juhlissa. Teoksessa *Suomineitonen hei! Kansallisuuden sukupuoli*, toim. Tuula Gordon, Katri Komulainen & Kirsti Lempiäinen, 133–154. Tampere: Vastapaino.

Koponen, Juhani & Sakari Saaritsa. 2019. Suomi, historia & kehitys. Teoksessa *Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi. Suomi kehityksen kiinniottajana*, toim. Juhani Koponen & Sakari Saaritsa, 11–31. Helsinki: Gaudeamus.

Koskivirta, Anu. 2019. Viipurin venäläistäminen ja vastarinta sanomalehtien kuvauksissa 1910-luvun taitteen vuosina. Teoksessa *Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939*, toim. Anu Koskivirta & Ari Mainio, 142–203. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 21. Helsinki: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura, https://doi.org/10.47564/vskst.94652.

Lamberg, Marko. 2004. *Nuoruus ja toivo. Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunta 1934–2003*. JYY:n julkaisusarja 70. Jyväskylä: Kampus.

Lindström, Aslak. 2001. Tie oppivelvollisuuden säätämiseen. *Suomen Kouluhistoriallisen Seuran vuorikirja 39, Koko kansan koulu – 80 vuotta oppivelvollisuutta*: 15–100, https://journal.fi/koulujamenneisyys/article/view/98911.

Lähteenmäki, Maria. 2018. Satunnaisesti venäläinen Viipuri. Kamppailu julkisuudesta toisena sortokautena. Teoksessa *Satunnaisesti Suomessa*, toim. Marko Lamberg, Ulla Piela & Hanna Snellman. Kalevalaseuran vuosikirja 97. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura.

Maijala, Minna. 2017. *Kultakauden maanalainen vastarinta. Sortokauden taisto isänmaan ja sananvapauden puolesta.* Helsinki: Otava.

Meinander, Henrik. 2018. Pitkä 1900-luku. Teoksessa *Kansanvallan polkuja. Demokratian kehityspiirteitä Suomessa ja Ruotsissa 1800-luvun lopulta 2020-luvulle*, toim. Henrik Meinander, Petri Karonen & Kjell Östberg, 26–70. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1438. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Meinander, Henrik. 2006. *Suomen historia. Linjat, rakenteet, käännekohdat.* Helsinki: WSOY.

Mellberg, Margaretha. 1996. *Pedagogen och det skrivna ordet. Skrivkonst och folkskollärare i Sverige 1870–1920.* Göteborg: Historiska Institutionen i Göteborg.

Merikoski, Kaarlo. 1940. *Taistelua Karjalasta. Piirteitä venäläistämistyöstä Raja-Karjalassa tsaarivallan aikoina.* Helsinki: Valistus.

Merikoski, Kaarlo. 1919. *Tsaarivallan jaloissa. Kuvauksia venäläistyttämistyön ajoilta Raja-Karjalasta.* Porvoo: Werner-Söderström Osakeyhtiö.

Nikander, Esko. 1998. *Kansalaisuus velvoittaa. Maaseudun kansakoulujen piiritarkastajat Suomen kansallisen sovun rakentajina vuosina 1921–1939.* Acta Universitatis Tamperiensis 594. Tampere: Tampereen yliopisto.

Nurmi, Veli. 1995. *Suomen kansakouluopettajaseminaarien historia.* Helsinki: Opetusalan ammattijärjestö OAJ.

Nygård, Toivo. 1987. Poliittisten vastakohtaisuuksien jyrkentyminen sanomalehdistössä. Teoksessa *Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan. Suomen lehdistön historia 2*, toim. Päiviö Tommila, 19–32. Kuopio: Kustannuskiila.

Nygård, Toivo & Veikko Kallio. 1987. Rajamaa. Teoksessa *Suomen historian pikkujättiläinen*, toim. Seppo Zetterberg, 9–15. Helsinki: WSOY.

Ojakangas, Mika. 1997. *Lapsuus ja auktoriteetti. Pedagogisen vallan historia Snellmanista Koskenniemeen.* Tutkijaliiton julkaisusarja 85. Helsinki: Tutkijaliitto.

Oksanen, Noora. 2018. *Oikeanlaiseksi mieheksi ja naiseksi. Jyväskyläläisten kasvatusopillisten aikakauslehtien kasvatuksellisia näkökulmia kansakoululaitoksen alkuvuosilta 1880-luvulle.* Pro gradu -tutkielma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201811284917.

Pakkasvirta, Jussi. 2005. Kuvittele kansakunta. Teoksessa *Nationalismit*, toim. Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen, 71–95. Porvoo: WSOY.

Pakkasvirta, Jussi & Pasi Saukkonen. 2005. Nationalismi teoreettisen tutkimuksen kohteena. Teoksessa *Nationalismit*, toim. Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen, 4–21. Porvoo: WSOY.

Pankkonen, Topias. 2022. *Venäläistämispolitiikan palvelija. Ilmari Wuorisen osallisuus Suomen venäläistämisessä 1905–1914 sanomalehtien kuvauksissa.* Pro gradu -tutkielma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-202205312989.

Polvinen, Tuomo. 1985. *Valtakunta ja rajamaa. N. I. Bobrikov Suomen kenraalikuvernöörinä 1898–1904.* 2. painos. Porvoo: WSOY.

Prokkola, Susanna. 2001. *”Kynttilätehtaan tytöt”. Kansakouluopettajien kasvattaminen ja naiskasvattamisen tavoitteet.* Pro gradu -tutkielma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-2001888109.

Rantala, Jukka. 2005. *Kansaa kasvattamassa.* Jyväskylä: Minerva.

Rantala, Jukka. 2011. Kansakouluopettajat. Teoksessa *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus 1860-luvulta 1960-luvulle,* toim. Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen, 266–269. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1266:2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Rantala, Jukka. 1997. *Sopimaton lasten kasvattajaksi! Opettajiin kohdistuneet poliittiset puhdistuspyrkimykset Suomessa 1944–1948.* Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Rantala, Jukka. 2010. *Suomalaisen opettajan poliittinen orientaatio.* Helsinki: Työväen historian ja perinteen seura, http://hdl.handle.net/10138/16225.

Rinne, Risto. 1986. *Kansanopettaja mallikansalaisena. Opettajuuden laajeneminen ja opettajuuteen rekrytoimismekanismit Suomessa 1851–1986 virallisen kuvausaineiston ilmaisemana*. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta, A, Tutkimuksia 108. Turku: Turun yliopisto.

Roitto, Matti, Karonen, Petri & Ojala, Jari. 2018. Geopolitiikka ja identiteetit 1890–1930. Teoksessa *Kansanvallan polkuja. Demokratian kehityspiirteitä Suomessa ja Ruotsissa 1800-luvun lopulta 2020-luvulle,* toim. Henrik Meinander, Petri Karonen & Kjell Östberg, 113–170. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1438. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Roselius, Aapo. 2002. *Heimoaatteen nuoret uhrit. Suomalaisten sotilasretkikuntien henkilötappiot Itä-Karjalassa ja Petsamossa 1918–22.* Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja 17. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Salokorpi, Hannu. 1988. *Pietarin tie. Suomalainen puolue ja suomettarelainen politiikka helmikuun manifestista 1899 Tarton rauhaan 1920.* Historiallisia tutkimuksia 145. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Saukkonen, Pasi. 2005. Kansallinen identiteetti. Teoksessa *Nationalismit,* toim. Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen, 90–114. Porvoo: WSOY.

Seitkari, Olavi. 1960. Venäjän poliittiset tavoitteet Suomessa. Teoksessa *Venäläinen sortokausi Suomessa,* toim. Päiviö Tommila, 45–69. Historian aitta 14. Porvoo: WSOY, Historian ystäväin liitto.

Sihvo, Hannes. 1973. *Karjalan kuva. Karelianismin taustaa ja vaiheita autonomian aikana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 314. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Sihvo, Hannes & Matti Ruotsalainen. 1986. *Karjalan kuvat. Maalaustaidetta vanhasta Karjalasta.* Helsinki: Tammi.

Simola, Hannu. 1995. *Paljon vartijat. Suomalainen kansanopettaja valtiollisessa kouludiskurssissa 1860-luvulta 1990-luvulle.* Tutkimuksia / Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos 137. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Sironen, Esa. 1997. Seminaarirettelöitä. Teoksessa *Ruumiin siteet. Kirjoituksia eroista, järjestyksistä ja sukupuolesta,* toim. Leena Eräsaari & Eeva Jokinen, 219–231. Helsinki: Vastapaino.

Takala-Roszczenko, Maria. 2021. Kirjailija Iivo Härkönen ja unelma ortodoksisesta virsilaulusta. *Sananjalka* 63, 63: 234–263, https://doi.org/10.30673/sja.103094.

Tommila, Päiviö. 1999. *Suuri adressi.* Helsinki: WSOY.

Tuomi, Jouni & Anneli Sarajärvi. 2002. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi.* Helsinki: Tammi.

Uimonen, Minna. 2003. Perheenäiti ja heikkohermoinen nainen. Hermoterveystieto naiskansalaisuuden tuottajana 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Teoksessa *Kansalaisuus ja kansanterveys,* toim. Ilpo Helén & Mikko Jauho, 196–210. Tampere: Gaudeamus.

Valtonen, Heli. 2009. Seminaariyhteisö opettajien kouluttajana. Teoksessa *Jyväskylän yliopiston historia. Osa 1, Seminaarin ja kasvatusopillisen korkeakoulun aika 1863–1966,* toim. Pii Einonen, Petri Karonen & Toivo Nygård, 85–110. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Vares, Vesa. 1987. ’Turkulainen’ ja ’viipurilainen’ suuntaus Suomalaisen puolueen idänpolitiikassa toisella sortokaudella. *Historiallinen aikakauskirja* 85:1, 9–16.

Vares, Vesa. 2000. *Varpuset ja pääskyset. Nuorsuomalaisuus ja Nuorsuomalainen puolue 1870-luvulta vuoteen 1918.* Historiallisia tutkimuksia 206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Välimaa, Jussi. 2018. *Opintiellä oppineita. Suomalainen korkeakoulutus keskiajalta 2000-luvulle.* Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Ylikotila, Anna-Kaisa. 2021. *Mallikansalaisen säröilevä ihanne. Opettajaksi sopivuuden ja sopimattomuuden määrittely suomalaisessa opettajankoulutuksessa vuosina 1920–1945.* JYU dissertations 411. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8783-1.